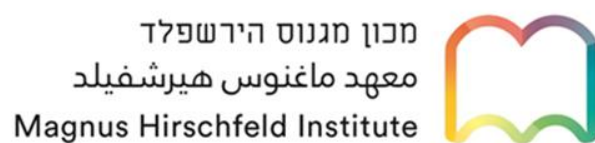

מחקר הערכה – תכנית ניר 2016

ד"ר גיא שילה – בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב; רכז פורום המחקר באיגרי.

תודות

הצלחתו של מחקר ההערכה לתכנית ניר התממשה תודות לשיתוף פעולה פורה בין גופים ואנשים רבים:

רשת אנקורי – אסנת הבר-קוטון, משה גרדוס, מנהלי/ות הקמפוסים, המורים/ות והתלמידים/ות שלקחו חלק בהשתתפות במילוי השאלונים ובראיונות.

ארגון נוער גאה – המנכ"לים: רן לייבל ומנדי מיכאלי; סמנכ"ל: אבנר רוגל; מנהל תכנית ניר: עופר יהודה, רכזי/ות ומדריכי/ות התכנית. אייל בן עמי – שסייע לעזר בהבניית המחקר, ובפיתוח מדריך הראיון. סטודנטים שסייעו בעבודת המחקר – שגיא לוטין, שי הבט, נטלי נתן, עדי חולב, עידו פלד ורועי זנדר.

עורך המחקר

ד"ר גיא שילה, מרצה בכיר בבית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב. רכז פורום המחקר של איגי משנת 2005.

תוכן העניינים

מחקר הערכה תכנית ניר – תקציר מנהלים - 3

תכנית ניר – רקע וסקירה ספרותית - 7

חזון, מטרותף יעדים ותשומות תכנית ניר – 8

תכנית ההערכה – 9

ממצאים – 12

מסקנות והמלצות – 26

מקורות – 31

נספחים (שאלונים ומדריכי ראיון) - 34

מחקר הערכה – תכנית ניר – תקציר מנהלים

- תכנית ניר הושקה על ידי ארגון נוער גאה, איגי, ומשרד החינוך, בשנת 2011, במטרה להתמודד עם תופעת האקלים הבית ספרי הפוגעני עבור תלמידים להט"ב (לסביות, הומואים, טרנסג'נדרים וביסקסואלים). במחקרי האקלים הבית ספרי שנערכו לאורך העשור האחרון באיגי (2004, 2008, 2012), כמו גם במחקרים מקבילים בעולם, נמצא קשר מובהק בין קיומם של משאבי תמיכה בבתי הספר עבור נוער להט"ב, והשקעת בתי הספר במיגור תופעות של אלימות מילולית ופיזית כלפי להט"ב לבין האקלים הקיים ומצבם של הנערות והנערים.
- תכנית ניר בנויה מסדרת שיעורים המועברים כחלק משיעורי בית הספר (לרוב במקצוע האזרחות), על ידי מדריכות ומדריכים מאיגי שעוברים הכשרה ייעודית. השיעורים מועברים לתלמידי כיתות י"א, ומתמקדים ביצירת שיח בנושאים הקשורים לנטייה מינית ולזהות מגדר, לשוויון ולקבלת האחר והשונה, ולנושאים כגון דמוקרטיה וזכויות למיעוטים בישראל. המתווה הפדגוגי של התכנית משלב מתודולוגיה סטנדרטית, למידה דרך אמנות וחינוך חוייתי המבוסס על למידה מבוססת-פרויקט.

▪ *"זה הרגיש שונה מהמסגרת הרגילה, זה גם לא מהדברים הרגילים שמדברים עליהם בבית הספר. זה היה משהו חדש, וזה הרגיש שונה משיעור רגיל" (תלמיד בתכנית)*

ק**מחקר ההערכה נערך בשנת 2015 (שנת הלימודים תשע"ה), ובחן את יעדי התוכנית:**

1. צמצום ההצקות בבתי הספר (פיזיות, מילוליות, רגשיות) באופן כללי, וכלפי תלמידים להט"ב.
2. צמצום שימוש בביטויים פוגעניים וקללות הקשורות לנטייה מינית וזהות מגדר.
3. הגברת הידע אודות נטייה מינית וזהות מגדר – בקרב תלמידים ומורים
4. שינוי חיובי בעמדות תלמידים ומורים כלפי להט"ב.

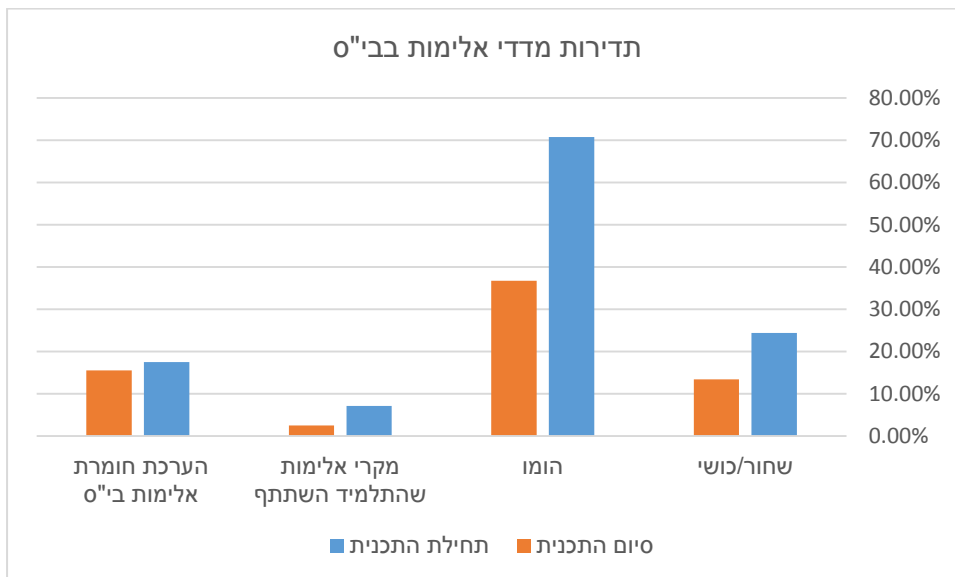
"ידעתי שאני יוצאת עם יותר ידע, כאילו, הנושא הזה היה לי מעורפל ולא... תמיד מתייחסים אליהם כשונים והעדיפו שלא לפתוח את הנושא. והאמת היא שהיה מעניין לדעתי, ולמדתי דברים חדשים". (תלמידה בתכנית)

- **ההערכה** כללה מרכיב כמותי, אשר בו חולקו שאלונים לתלמידים לפני ואחרי מעבר התכנית (שכללו שאלוני ידע, עמדות כלפי להט"ב, שאלות על האקלים הבית ספרי כלפי מיעוטים בכלל, ולהט"ב בפרט, ופרטים דמוגרפיים), בחמישה בתי ספר תיכוניים של רשת החינוך 'אנקורי' בה הועברה התכנית בשנת הלימודים תשע"ו (בתי הספר של אנקורי ב: תל אביב, הקריות, רעננה, אשדוד, ראשון לציון), ומחלק איכותני, אשר בו ראינו 9 תלמידים ו 3 מורים אחרי סיום התוכנית בראיון חצי מובנה.

- נאספו 195 שאלונים מלאים, שנותרו לצורך הניתוחים הסטטיסטיים. המדגם כלל 58% נערים, 42% נערות. רוב המשיבים (95.2%) הטרוסקסואלים, יהודים (90.5%), וחילונים (81%), אשר נולדו בישראל (92.9%).

"זה פותח אותם. למעלה מחצי מהילדים נכנסו איקס ויצאו ווי. יש דברים שהם פשוט לא ידעו, הם בני 17, וכשאתה בן 17 אתה מתחיל להבין דברים על העולם ואתה מרגיש שאתה יודע ומבין הכל, אבל לא. התכנית ניפצה להם הרבה סטיגמות, זה ברור. אני בטוחה בזה". (מורה לאזרחות)

- **הממצאים הצביעו על שינויים חיוביים** רבים בעקבות התכנית במדדים השונים שנבדקו, המעידים על כך שתכנית ניר הצליחה לחולל שינוי מהותי הן בקרב בני הנוער שעברו את התכנית, והן באקלים הבית ספרי הכללי:
  1. העמדות כלפי להט"ב בקרב משתתפי התכנית עלו לחיוב ברמה מובהקת בעקבות התכנית.
  2. חלה ירידה משמעותית ומובהקת בשימוש בקללות הקשורות לנטייה מינית (לדוגמא: השימוש במילה 'הומו' כקללה) בהשוואה 'לפני' ו'אחרי' התכנית – בסביבת בית הספר (ולא רק בקרב המשתתפים בתכנית). בנוסף, חלה ירידה משמעותית ומובהקת בשימוש בביטויים פוגעניים נוספים כלפי מיעוטים נוספים (בעיקר כלפי צבע עור כהה, והביטוי 'שחור' כביטוי גנאי).
  3. בקרב תלמידים שהשתתפו בתכנית, חלה ירידה משמעותית ומובהקת בהשתתפות במקרי אלימות בבית הספר.

- 4. המשתתפים בתכנית גילו ידע רב יותר אודות הקשיים והתהליכים החברתיים אותם עוברים להט"ב בחברה הישראלית, הביעו סובלנות גבוהה יותר למצבם, והעידו על שינוי

בהתנהגותם (פחות אלימות מילולית, מחשבה על האחר ומצבו) בסביבת בית הספר בעקבות התכנית.

"זה מסוג השיעורים שאני לא אשכח. זה גורם לך להסתכל על דברים בצורה ממש שונה. אני יוצא מהכיתה ואז אני חושב על הדרך שבה אני מדבר עם חברים שלי. כמה אני מקלל שאני מדבר איתם, אפילו שאני לא רב איתם כי הם חברים, ואז זה מתחיל להרגיש מוזר כי אני שם לב לדברים שאני אומר, ומאז זה ככה" (תלמיד בתכנית)

ממצאים אלו מצביעים על שיפור משמעותי באקלים הבית ספרי, ועל הצלחתה של תכנית ניר לעמוד ברוב יעדיה.

ניתוח ההערכה והראיונות הניבו היבטים מערכתיים ותוכניים שסייעו להצלחתה של התכנית:

1. מחויבות בתי הספר לתכנית ולתהליך הלמידה
2. רצינות ומחויבות צוות ההנהלה וההדרכה של איגי.
3. הדרכים המגוונות והיצירתיות בהן הועברו התכנים.
4. היכרות מעמיקה עם להט"ב (המדריכים עצמם) וסיפור חייהם.
5. העובדה שהשיעורים היו מחד חלק מתכנית הלימודים, אך מאידך נחו כשיעורים אחרים ומיוחדים.
6. יצירת שיח פתוח ומאפשר בכיתה, על ידי המדריכים, שנותן מקום לדעות מגוונות ושונות.

זה לא היה רק על הומואים ולסביות. זה גם היה כל מיני דברים, כמו עבודת צוות, איך לקבל את השונה בלי קשר להומואים ולסביות, שכל אחד צריך לקבל אותו בלי קשר לאיך הוא מתלבש או להעדפה שלו או לזהות שלו (תלמיד בתכנית)

- ההערכה העלתה מספר הצעות לשיפור תכנית ניר, ביניהן:
  1. הגברת מעורבות המורים המלווים בתהליך הלימוד.
  2. מיקוד היעדים והלימוד בידע אודות תהליכי גיבוש נטייה מינית, והתמקדות מועטה יותר בזהויות השונות ומורכבותן.
  3. חיבור הדוק יותר בין תכנית השיעורים לבין פרויקט הגמר של התלמידים ועידודם של התלמידים לבצעו.

תכנית ניר – רקע וסקירה ספרותית קצרה

תכנית 'ניר' הושקה על ידי ארגון נוער גאה – איגי, ומשרד החינוך, בשנת 2011, במטרה להתמודד עם תופעת האקלים הבית ספרי הפוגעני עבור תלמידים להט"ב (לסביות, הומואים, טרנסג'נדרים וביסקסואלים). על רקע מחקרי אקלים בתי הספר שנערכו באיגי בשנים 2004, 2008, 2012, שהצביעו על כך ש-57% מבני נוער להט"ב סבלו מהצקות בבית הספר בגלל נטייתם המינית, 28% דיווחו שחוו הטרדה מינית, וכי 64% מהמורים התעלמו מהערות הומופוביות שהשמיעו תלמידים, ומחקרה של חגית אשור-עפרון (2007) שמצא כי רוב המורים הלהט"ב העדיפו להסתיר את זהותם המינית בבית הספר, ניכר כי נוער להט"ב נאלץ להתמודד על בסיס יומיומי עם סטריאוטיפים שליליים לגבי נטייה מינית וזהות מגדר. בנוסף, העלייה המתמדת באקלים הבית-ספרי האלים בישראל, מעלים את הצורך בפיתוח מיזמים חדשניים להתמודדות עם תופעות אלו. במחקרי האקלים הבית ספרי שערך איגי לאורך השנים, כמו גם במחקרי אקלים בית ספרי בארה"ב שעסקו במצבם של תלמידים להט"ב, נמצא קשר מובהק בין קיומם של משאבי תמיכה בבתי הספר עבור נוער להט"ב, לבין האקלים הקיים ומצבם של הנערים והנערות.

במדינות העולם המערבי, ובעיקר בארה"ב, נהוגות קבוצות בית-ספריות המכונות אחוות הומו-סטרייטיות (Gay-Straight Alliance). בארה"ב קיימות כיום כ-4000 אחוות GSA, כאשר הראשונות נוסדו עוד בשנות השמונים למאה ה-20 (Poirier, 2014). מטרתן של קבוצות אלו הן הפחתת הבריונות הבית-ספרית, קידום שוויון על ידי פרוייקטים קהילתיים, הגברת המודעות הבית ספרית לסטריאוטיפים הקשורים לנטייה מינית ולזהות מגדר, קידום סובלנות וקבלה בקהילת בית הספר כלפי תלמידים ומורים להט"ב, וקידום זכויות של תלמידות/ים להט"ב בסביבת בית הספר. פעילויות אלו, מושגות על ידי יצירת קבוצת עבודה התנדבותית, המונחת על ידי אחד/ת ממורי בית הספר, ועובדת בדומה לאחוות האחרות הנהוגות בבתי הספר בארה"ב. קבוצות אלו כוללות תלמידות/ים סטרייטים ולהט"ב, והן מהוות סביבה תומכת עבור התלמידים, כאשר כל קבוצה מחליטה כיצד היא מקדמת את מטרות האחוה בעזרת פעילויות חברתיות וחינוכיות בבית הספר. מחקרים שנערכו אודות מידת השפעתן של קבוצות GSA על האקלים הבית ספרי, מצאו שהן מיטיבות עם האקלים כלפי להט"ב, ובנוסף, מצליחות להפחית את מידת הבריונות והאלימות הכללית בבית הספר (e.g.: Currie, Mayberry, & Chenneville, 2012; Heck, Flentje, Cochran, 2011).

תכנית ניר, נבנתה בצורה שתתאים למערכת החינוכית בישראל. במערכת החינוך הישראלית, לא נהוגות פעילויות חברתיות בית-ספריות בשעות אחר הצהריים, בדמות האחוות הנהוגות בארה"ב. בנוסף, ההחלטה של הוגי התוכנית הייתה להתייחס לקהל היעד של התלמידים בכללותם (ולאו דווקא ליצור מסגרת שנועדה לתלמידים להט"ב), ולהתמקד ביצירת שיח בנושאים הקשורים לנטייה מינית וזהות מגדר, כמו גם נושאים אחרים הקשורים לשוויון ולקבלת האחר והשונה באשר הוא. המתווה הפדגוגי של התוכנית, כפי שהוא מפורסם בפרסומי התוכנית (באתר איגי, ובדפי המידע של התוכנית), משלב מתודולוגיה סטנדרטית, למידה דרך אמנות וחינוך חווייתי המבוסס על שיטת ה Project Based Learning (PBL). שיטת הלמידה מבוססת-פרוייקט (PBL), מוגדרת כלמידה דרך יצירת פרוייקט לימודי, ומתאימה בעיקר ללמידת נושאים מורכבים, ומטרתה שיתוף התלמידים

בלמידה החויייתית, התנסות בפתרון בעיות (כולל חברתיות), מאפשרת לתלמידים לקחת אחריות ולהחליט החלטות, או לחקור תופעה או נושא לעומק בדרכים יצירתיות (Jones, Ramussen, & Morritt, 1997). סקירת ספרות בנושא הלמידה מבוססת-פרוייקט, מלמדת שישנם מספר מאפיינים לדרך למידה זו, שנמצאו כתורמים לאפקטיביות הלמידה. אפקטיביות זו גוברת, כאשר הלמידה מבוססת הפרוייקט היא (Thomas, 2000):

- מרכזית לתוכנית הלימוד – ולא פריפריאלית לה
- מבוססת על שאלות או בעיות שמעניינות ומאתגרות את התלמידים
- מאפשרות לתלמידים למידה חקרנית
- מכוונות ומנהלות על ידי התלמידים (עם סיוע של מורים, אך בהובלת התלמידים)
- הפרוייקטים דומים לקורה בעולם האמיתי, ואינם דומים לעבודות בית-ספר 'רגילות'.

חזון, מטרות, יעדים ותשומות של תכנית ניר

כשלב ראשון בהערכה, נערכו מפגשים בין עורך המחקר לבין ראשי איגי ומנהל תכנית ניר (בשנת 2013), על מנת לבחון את מטרות ויעדי התוכנית, ולהתאים את מבנה התוכנית למודל הלוגי (הנהוג בבניית תכניות התערבות, והמתאים להליך הערכה; Wholey, 1997). הערכה מעצבת זו, החלה בבחינת מטרות התוכנית ויעדיה. מטרת התוכנית כפי שהוגדרה על ידי הארגון בתחילה, הייתה: "קידום שיח על זכויות אדם, ערך שוויון האדם והאישה דרך עיסוק בנושא מגדר, מיניות, להט"בופוביה וגזענות; יצירת מרחב שוויוני, בטוח ונטול אלימות בתי הספר ולכולנו. קבלת האחר וסולידריות חברתית כחלק מחובתנו האזרחית". מטרה זו, מנוסחת בצורה התואמת יותר לניסוח חזון התוכנית. לכן, הוצע, שניסוח זה יהווה את חזון התוכנית:

חזון התוכנית:

קידום שיח על זכויות אדם, ערך שוויון האדם והאישה דרך עיסוק בנושא מגדר, מיניות, להט"בופוביה וגזענות; יצירת מרחב שוויוני, בטוח ונטול אלימות בתי הספר ולכולנו. קבלת האחר וסולידריות חברתית כחלק מחובתנו האזרחית. ואילו מטרתה, נוסחה בצורה זו: "שינוי האקלים הבית ספרי והקהילתי מאקלים אלים לאקלים מבין ומקבל – הן ברמה הכללית (אלימות כללית) והן כלפי להט"ב (תלמידים ומורים)".

בהתאם למטרה זו, נוסחו חמישה יעדים:

1. צמצום ההצקות בבתי הספר (פיזיות, מילוליות, רגשיות) באופן כללי, וכלפי תלמידים להט"ב.
2. צמצום שימוש בביטויים פוגעניים וקללות הקשורות לנטייה מינית וזהות מגדר.
3. הגברת הידע אודות נטייה מינית וזהות מגדר – בקרב תלמידים ומורים
4. שינוי חיובי בעמדות תלמידים ומורים כלפי להט"ב.
5. הגברת האקטיביזם של התלמידים והעצמתם כיוצרי ומחוללי שינוי ברמת בית הספר והקהילה בה הם חיים.

תשומות התוכנית (תשומות הן הפעילויות של התוכנית, שמטרתן לממש מטרות התכנית ויעדיה) מורכבות משני שלבים חופפים:

- א. למידה מעמיקה אודות נושאים הקשורים לזהות מינית ומגדרית, חופש הביטוי, ערכי דמוקרטיה, סולידריות חברתית, קבלת האחר והשונה. אלו, יתבצעו על ידי סדרה של 9 מפגשים כיתתיים (בשיעורי מחנך או בשיעורי אזרחות). נושאי השיעורים והדיונים בהם יעסקו הם: מהו 'נורמלי?'; המדינה ואני (אחריות חברתית); האחר הוא האני; מין, מגדר ומיניות; הבניות חברתיות (מגדר, נטייה מינית); הומופוביה; יצירת שינוי חברתי. המפגשים יועברו על ידי צוות מדריכים של תכנית ניר, בשיתוף עם המורים (מחנכים, מורי האזרחות).
- ב. בניית קבוצה חברתית פעילה בין כותלי בית הספר, שמטרתה יצירת מיזם/פרויקט בית ספרי או קהילתי (מחוץ לכותלי בית הספר) שמטרתו שיח על חברה רב תרבותית ומיגור הומופוביה. העבודה על המיזם תתבצע בשיתוף התלמידים משתתפי התכנית, בהנחיית מדריכי התכנית והמורים המלווים.

תכנית ההערכה

הערכת התוכנית כללה את הערכת היעדים הניתנים למדידה בטווח המייד/בינוני. לכן, לא נבדק היעד האחרון (הגברת האקטיביזם של התלמידים והעצמתם כיוצרי ומחוללי שינוי ברמת בית הספר והקהילה בה הם חיים).

בהתאם, שאלות ההערכה שנבחרו היו קשורות ליעדי תכנית ניר:

1. האם התכנית הצליחה להגביר את הידע של התלמידים אודות נטייה מינית וזהות מגדר?
2. האם התכנית הצליחה לשנות לחיוב עמדות כלפי להט"ב?
3. האם חל, בעקבות התכנית, צמצום באלימות הבית-ספרית הכללית? (הצקות, קללות, אלימות פיזית)
4. האם חל, בעקבות התכנית, צמצום באלימות הבית-ספרית כלפי להט"ב?

שיטת ההערכה

שיטת ההערכה שנבחרה הייתה כמותית ואיכותנית. המחקר התנהל בקמפוסים של רשת החינוך 'אנקורי' ברחבי הארץ, בשנת הלימודים תשע"ה. השתתפו במחקר כל הקמפוסים של אנקורי שבהם הועברה תכנית ניר בשנה זו. בחלק הכמותי של ההערכה, נבנו שאלונים לתלמידים, אשר מולאו בשיעור הראשון (שיעור ההיכרות) – הן בכיתות שעברו את תכנית ניר, והן בכיתה מקבילה (מאותו מחזור, או ממחזור נמוך יותר במידה ולא הייתה כיתה שלא עברה את התכנית באותו מחזור) – וזאת לצורך יצירת קבוצת ביקורת. בחלק האיכותני של ההערכה, נבנה שאלון חצי מובנה שנועד להנחות את הראיונות עם תלמידים ומורים.

השאלונים כללו:

ידע אודות נושאים הקשורים לזהות מגדר ונטייה מינית – נבדק על ידי שאלון שנבנה עם ראשי תכנית ניר, ושאל 9 שאלות ידע הקשורות לתכנים המועברים בתכנית (לדוגמא: סביר שגבר יהיה הומו אם יש לו הרבה אחיות; יודעים אם אדם הוא גבר או אישה לפי האיברים הפזיולוגיים; ביסקסואלים הם אנשים שמרגישים גם גברים וגם נשים). התשובות לשאלות אלו הן על סולם ליקרט בן 5 דרגות הנע בין (1) – לא נכון לבין (5) – נכון. התשובות לשאלון רוכזו כך, שתלמידים שענו על שאלה בתשובה נכונה, או קרובה לנכונה (לדוגמא: נכון, כנראה נכון) – צוינו כמי שנתנו תשובה נכונה. בניתוח השאלון, נמצאה עקיבות פנימית גבוהה $\alpha = .89$, המצביעה על מהימנות גבוהה. **עמדות כלפי הומוסקסואליות** – נבדקו על ידי שאלון של קייט ודוס (Kite & Deaux, 1986), בגרסתו העברית שתורגמה על ידי שילה (2009). השאלון כולל 22 היגדים אודות עמדות כלפי הומואים ולסביות (לדוגמא: לא אכפת לי שיהיו לי חברים הומוסקסואלים; זה מעורר בחילה כשני אנשים מאותו מין מחזיקים ידיים או מפגינים גילויי חיבה בציבור). על הנבדק לבטא את מידת הסכמתו לכל פריט בסולם בן 5 דרגות, הנע בין לא מסכים כלל (1) לבין מסכים מאד (5). ציון העמדה כלפי הומוסקסואליות (A.T.H) מתקבל מחישוב סיכום התשובות לכל הפריטים, לאחר היפוך הפריטים: 3,4,5,7,9,10,11,12,16,17,22. ציון גבוה מצביע על עמדות חיוביות

כלפי הומוסקסואליות. מהימנות השאלון נבחנה על ידי מחברי השאלון במבחן חוזר שנערך חודש לאחר המבחן הראשון בקרב אותם נבדקים ($r = .71$) ובאמצעות עקיבות פנימית ($\alpha = .93$) של קייט ודוס (Kite & Deaux, 1986), בגרסתו העברית שתורגמה על ידי שילה (2009). השאלון כולל 22 היגדים אודות עמדות כלפי הומואים ולסביות (לדוגמה: לא אכפת לי שיהיו לי חברים הומוסקסואלים; זה מעורר בחילה כששני אנשים מאותו מין מחזיקים ידיים או מפגינים גילויי חיבה בציבור). על הנבדק לבטא את מידת הסכמתו לכל פריט בסולם בן 5 דרגות, הנע בין לא מסכים כלל (1) לבין מסכים מאד (5). ציון העמדה כלפי הומוסקסואליות (A.T.H) מתקבל מחישוב סיכום התשובות לכל הפריטים, לאחר היפוך הפריטים: 22, 17, 16, 12, 11, 10, 9, 7, 5, 4, 3. ונע בין 110-22. ציון גבוה מצביע על עמדות חיוביות כלפי הומוסקסואליות. מהימנות השאלון נבחנה על ידי מחברי השאלון במבחן חוזר שנערך חודש לאחר המבחן הראשון בקרב אותם נבדקים ($r = .71$) ובאמצעות עקיבות פנימית ($\alpha = .93$). החוקרים מדווחים על תוקף תוכן שנערך בבניית השאלון על ידי 40 שופטים שונים, ובנוסף נמצא תוקף ניבוי מובהק ($r = .50$) בבדיקת הקשר בין שאלון העמדות כלפי הומוסקסואליות לבין שאלון הבדוק עמדות כלפי פמיניזם (Kite & Deaux, 1986). מהימנות השאלון בתרגומו העברי נמצאה גבוהה: $\alpha = .93$. במחקר הנוכחי מהימנות השאלון נבדקה ונמצאה גבוהה: $\alpha = .94$.

אלימות בית-ספרית כללית – נבדקה בעזרת שלושה פריטים. האחד, השואל על התדירות שבה המשיבה/ה היו קורבן להטרדה או הצקה מצד תלמידים/ים אחרים/ים בשטח בית הספר, כאשר התשובות לשאלה זו הן: אף פעם, פעם אחת, פעמיים, שלוש פעמים או יותר. הפריט השני, שואל על התדירות שבה המשיבה/ה עצמו/ה השתתפה/ה בהצקה לתלמיד/ה אחר בשטח בית הספר. התשובות זהות לאלו של הפריט הראשון. הפריט השלישי, שואל לגבי דעתם של המשתתפים אודות בעיית האלימות בבית ספרם, כשהתשובות נעות בין: (1) בעיה קטנה מאד או בכלל לא בעיה לבין (5) בעיה גדולה מאד.

אלימות בית-ספרית כלפי להט"ב – נבדקה בעזרת סדרת שאלות מתוך סקר אקלים בית ספר הבדוק את מצבם של תלמידים להט"ב בבית הספר (איגי 2004, 2008, 2012). המשיבים מתבקשים לענות באיזו תדירות הם שומעים ביטויי גנאי הקשורים להט"ב בבית הספר, ובאיזה תדירות ביטויי גנאי אלו נאמרים על ידי תלמידים, ומורים. בנוסף, נשאלים המשיבים על מידת ההתערבות של אנשי צוות בבית הספר במידה והם שומעים ביטויי גנאי אלו.

פרטים דמוגרפיים – המשיבים מילאו את שם בית הספר בו הם לומדים, מגדר, דת, מידת דתיות שלהם ושל הוריהם, השכלת ההורים, מקום לידתם ומקום לידת ההורים. השאלונים מופיעים בנספח 1 לדוח המחקר. **שאלון חצי מובנה לראיון** – נבנה עם צוות החוקרים והסטודנטים שהשתתפו בחלק המחקר האיכותני (ראו פירוט בהליך מחקר ההערכה). השאלון החצי מובנה מופיע בנספח 2 לדוח המחקר.

הליך מחקר ההערכה

שאלונים כמותיים לתלמידים: במהלך שנת תשע"ו, הועברו שאלונים לתלמידים בבתי הספר של רשת אנקורי, שעברו את התוכנית, בשישה מקומות: ראשון לציון, אשדוד, קריות, תל אביב, רעננה, ירושלים. בכל קמפוס, העבירו המדריכים את השאלונים בשיעור הראשון בו פגשו את התלמידים, ובמקביל – לכיתה אחת שאינה עוברת את התכנית (קבוצת ביקורת). מועדי העברת השאלונים היו

שונים בית ספר לבית ספר – בהתאם למועד תחילת התכנית (בכל קמפוס, התכנית החלה במועד אחר). המשיבים נדרשו לכתוב על הטופס מספר מזהה ייחודי – וזאת על מנת לשמור על אנונימיות. הקוד הייחודי הורכב מהאות הראשונה של השם הפרטי, האות האחרונה של שם המשפחה, וארבע הספרות האחרונות של תעודת הזהות של התלמיד.

שאלונים זהים, הועברו במפגש האחרון של התכנית, עבור התלמידים שעברו את התכנית. השאלונים קודדו, והוכנסו לקובץ spss, לצורך ביצוע ניתוחים סטטיסטיים.

ראיונות לתלמידים ומורים: החלק האיכותני של המחקר, בוצע כחלק מעבודת מחקר של סטודנטים מלגאים מאוניברסיטת תל אביב. חמישה סטודנטים וסטודנטיות, אשר קיבלו מלגה עבור מעורבות במחקר בקהילה, ובחרו לעשות את עבודתם באיג, נפגשו במהלך השנה עם מנהל תחום הדרכה ופיתוח, ועם עורך המחקר. במסגרת זו, למדו הסטודנטים על תכנית ניר (כמו גם על פעילויות אחרות של איג) והוזמנו לקחת חלק במחקר האיכותני של הערכת תכנית ניר. במסגרת זו, לובנו שאלות הראיון החצי מובנה, וכל סטודנט/ית קיבלו קמפוס אחד לבצע בו ראיונות. הסטודנטים ראיינו, כל אחד, תלמיד ותלמידה שעברו את התכנית, וכן מורה שהיה/הייתה אחראית לכיתה (חלק מהמורים שהו במהלך המפגשים בכיתה, חלקם היו אחראים על התכנית כיוון שהייתה שייכת לתחום אותו הם מלמדים – לדוגמא: אזרחות, אך לא שהו בכיתה בעת המפגשים, למרות ששמעו עליהם מהתלמידים). הראיונות התקיימו במהלך החודשים אפריל-יוני 2015 (לאחר שהתכנית הסתיימה בכל בתי הספר).

ממצאים**ממצאים כמותיים**

השאלונים שמולאו הוחזרו לחוקר. ההתייחסות המספרית תהיה בחלק זה לשאלונים המלאים (היו שאלונים שלא מולאו, או חלקים נרחבים בהם לא מולאו, ולכן הושמטו מהניתוח). במילוי הראשוני (בתחילת התכנית), מולאו 292 שאלונים מתוכם 195 על ידי תלמידים שעברו את התכנית, ו-97 שאלונים מכיתות מקבילות שלא התעתדו לעבור את התכנית (להלן – קבוצת הביקורת). נתונים מקבוצת הביקורת, נאספו על מנת לוודא שאין הבדל מובהק בין התלמידים שבחרו לעבור את התכנית לבין אלו שלא עברו אותה.

בכל הניתוחים שנערכו, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצת הביקורת לבין קבוצת התלמידים שעברו את התכנית (במדדים הדמוגרפיים, בעמדות כלפי הומוסקסואליות, במידת הידע שנבדקה על ידי שאלות הידע, ובהערכתם לגבי האלימות בבית הספר). ממצא זה, מאושש את ההערכה הראשונית, שאין הבדל מהותי בין התלמידים שבחרו לעבור את התוכנית, לבין תלמידים שלא עברו התוכנית, הבדל אשר עשוי להסביר את השינויים בממצאים בין נקודת הזמן של תחילת התוכנית לבין נקודת הזמן של סיום התוכנית. בשל עובדה זו, נציג את הממצאים לגבי התלמידים שעברו את התוכנית (195 תלמידים).

פרטים דמוגרפיים

כלל המשיבים (195) הם תלמידי כיתה י"א באחד מבתי הספר של רשת אנקורי בהן התקיימה התוכנית: צפון-קריית (16%), תל אביב (15%), אשדוד (19%), ראשון לציון (23%) ורעננה (27%). מתוכם, 58% נערים, 42% נערות, רובם הגדירו עצמם כהטרוסקסואלים (95.2%), 2.1% הומואים/לסביות, ואילו 2.7% ביסקסואליים/יות. רוב בני הנוער (90.5%) יהודים, 2.4% נוצרים, ואילו 7.1% הגדירו עצמם אתאיסטים. מבחינת מידת הדתיות, 81% הגדירו עצמם חילונים, 14.3% מסורתיים, ו-4.8% דתיים. רוב בני התלמידים (92.9%) נולדו בישראל, ואילו השאר נולדו במדינות באירופה או באסיה, רובן מדינות חבר העמים (ברה"מ לשעבר).

השוואת המשתנים הכמותיים לפני ואחרי העברת התוכנית

בסיום התוכנית, כאשר הועברו בשנית השאלונים, הוחזרו רק 105 שאלונים, מתוכם, 95 היו מלאים באופן שאיפשר שימוש בהם לצרכים סטטיסטיים. עבור 41 תלמידים, התקבלו שאלונים של לפני/אחרי. עבור שאר השאלונים, מדובר בשאלונים שלא תאמו את מספר הקוד הייחודי שהיה בשאלונים בתחילת התוכנית. ייתכן וישנם תלמידים אשר הצטרפו לשיעורים לאחר ההעברה הראשונית בתחילת התוכנית (ולהם לא היו שאלוני בסיס), ואילו עבור האחרים, ייתכן וציון המספר הייחודי (שכלל אות ראשונה של השם הפרטי, האחרונה של שם המשפחה, וארבע הספרות האחרונות של תעודת הזהות) הייתה לא נכונה, ולא איפשרה התאמה בין שאלוני לפני/אחרי. לכן,

נבחרו מבין השאלונים שהוחזרו לאחר התוכנית שאלונים בהתאמה לשאלוני הבסיס, בצורה שתתאים למדדים: בית הספר, המגדר, הדת ומידת הדתיות, כך שניתוח השאלונים לפני-אחרי כללה 210 שאלונים, מחציתם מולאו בתחילת התוכנית, מחציתם בסיום התוכנית, כאשר מתקיימת התאמה בין שאלוני ה'לפני' לשאלוני ה'אחרי' במדדים הדמוגרפיים המרכזיים.

השינויים במידת הידע בנושאים להט"ב בעקבות התוכנית

לוח 1 מציג את ההשוואה במענה לשאלות הידע שהוצגו לתלמידים בתחילת ובתום התוכנית. הלוח מציג את אחוז התלמידים שענו נכונה לשאלות, ואת אחוז התלמידים שענו 'לא יודע/ת' לשאלות.

לוח 1. תדירות (באחוזים) של תשובות בשאלות הידע בנושאים להט"ב (N = 190).

χ^2	ענו 'לא יודעים' (%)		ענו תשובה נכונה (%)		בסוגריים – התשובה הנכונה
	סיום התוכנית (N = 95)	תחילת התוכנית (N = 95)	סיום התוכנית (N = 95)	תחילת התוכנית (N = 95)	
0.096	23.1	22.6	71.2	72.6	סביר שגבר יהיה הומו אם יש לו הרבה אחיות (לא נכון)
1.35*	21.4	22.6	61.9	54.8	אי אפשר לשנות נטייה מינית (נכון)
0.084	31.0	31.0	59.5	58.3	אנשים צעירים לרוב הופכים הומואים, לסביות או ביסקסואלים כי עברו התעללות מינית (לא נכון)
0.364	64.3	67.9	23.6	20.2	רוב ההומואים לא רוצים להיות נשים (נכון)
0.659	9.8	10.8	31.7	26.5	יודעים אם אדם הוא גבר או אישה לפי האיברים הפיזיולוגיים (לא נכון)
0.925	35.7	41.7	35.7	34.5	רוב הביסקסואלים והביסקסואליות הם בעצם הומואים או לסביות (לא נכון)
0.731	24.5	25.0	23.8	28.6	כדי להיות טרנסג'נדר, צריך לעבור ניתוח לשינוי מין (לא נכון)
1.331*	37.6	36.9	38.1	32.1	ביסקסואלים הם אנשים שמרגישים גם גברים וגם נשים (לא נכון)
0.364	21.4	25.0	52.4	50.0	לסביות בדרך כלל מתלבשות ומתנהגות כמו גברים (לא נכון)

*p < 0.05

למעט שלוש שאלות, שבהן אחוזים גבוהים, יחסית, מהתלמידים ידעו את התשובה הנכונה עוד טרם שנחשפו לחומרי הלימוד בתכנית (אי אפשר לשנות נטייה מינית, שהתעללות מינית הופכת אנשים לסביות/הומואים, והסבירות שגבר יהיה הומו אם יש לו הרבה אחיות), ברוב השאלות התלמידים לא ידעו את התשובה הנכונה. בנוסף, אחוזים גבוהים של תלמידים לא ידעו את התשובה (ובחרו באפשרות 'לא יודע/ת' – ולא סימנו תשובה שגויה) בשאלות הידע הקשורות לכך שרוב הגברים ההומואים רוצים להיות נשים, ובשאלות לגבי ביסקסואליות.

ברוב השאלות, לא חל שינוי מובהק בתשובות הנכונות לאחר ההשתתפות בתוכנית. בשתי שאלות חל שיפור בידע, עם מובהקות סטטיסטית: השאלה אודות אי היכולת לשנות נטייה מינית (אחוזים ניכרים של תלמידים ענו על השאלה תשובה נכונה בסיום התוכנית, בהשוואה לתחילת התוכנית), והאמירה כי ביסקסואלים הם אנשים המרגישים גם גברים וגם נשים (גם כאן יש עליה מובהקת בתשובות הנכונות). עם זאת, עדיין, ניכר חוסר ידע רב לגבי השאלה הזו (כמו גם השאלה השנייה אודות ביסקסואליות).

שינויים בעמדות כלפי הומוסקסואליות בעקבות התכנית

השוואה של ציון העמדות כלפי הומוסקסואליות בתחילת התוכנית ($M = 3.23$; $SD = .825$) לבין ציון העמדות כלפי הומוסקסואליות בסיום התכנית ($M = 3.59$; $SD = .672$) מצביע על שינוי מובהק לחיוב בעמדותיהם של התלמידים ($t = -2.19$, $p < 0.05$). חשוב לזכור, שציון העמדות יכול לנוע בין 1-5, כאשר ציון גבוה מסמן עמדות חיוביות כלפי הומוסקסואליות. ציוני הממוצע של העמדות, הן בתחילת התכנית, והן בסיומה, מעידים על עמדות שהן חיוביות באופן יחסי.

שינויים במדדי אלימות בבית הספר בעקבות התכנית

על מנת לבחון את השינויים במדדי האלימות הבית ספרית, הושוו התשובות לסדרת השאלות העוסקות באלימות כפי שמולאו על ידי התלמידים בתחילת התכנית, ובסיומה. לוח 2 מציג את הנתונים הגולמיים (באחוזים) של תשובות התלמידים לערכים הגבוהים בכל תשובה (לדוגמה, בתדירות הביטויים המילוליים – קובצו האחוזים עבור התשובות לתדירויות 'לעיתים קרובות' ו'במידה רבה'), בתחילת התוכנית ובסיומה.

כפי שניתן לראות, הקללה הרווחת ביותר (הן לפני התוכנית והן בסיומה) היא 'הומו', אולם התלמידים מדווחים על ירידה משמעותית בשימוש בקללה זו בסיום התכנית לעומת תחילתה. בנוסף, יש ירידה קלה בתדירות האלימות שהתלמידים חוו בחודש האחרון, וירידה משמעותית בתדירות מקרי האלימות שבהם השתתפו התלמידים שהשתתפו בתוכנית. לוח 3 מציג את השינויים בממוצעי התשובות לשאלות אלו, עם התייחסות למובהקות ההבדלים בין שני פרקי הזמן (תחילת, וסיום התכנית). ניתן לראות כי ההבדלים בין תחילת התכנית לסיומה מובהקים בנוגע לשימוש שהתלמידים עושים בקללות 'הומו', ו'שחור/כושי': תדירות השימוש בקללות אלו ירד בצורה מובהקת. מצד שני, היקף אמירת ההערות הפוגעניות באופן כללי עלה בצורה מובהקת. עוד רכיב שהשתנה בצורה מובהקת סטטיסטית הוא תדירות מקרי האלימות בהן התלמידים לקחו חלק: תלמידים שלקחו חלק בתוכנית השתתפו פחות באלימות שמופנית כלפי תלמידים אחרים.

לוח 2. תדירות (באחוזים) מדדי האלימות בבית הספר בתחילת ובסיום התכנית (N = 190).

בסיום התכנית (N = 95)	בתחילת התכנית (N = 95)	
% המשיבים 'לעיתים קרובות/הרבה מאד'		
34.4%	36.6%	תדירות הקללה 'ערבי'
13.4%	24.4%	תדירות הקללה 'שחור/כושי'
36.7%	70.7%	תדירות הקללה 'הומו'
21.9%	22.5%	תדירות הקללה 'רוסי'
% המשיבים 'רוב/חלק מהתלמידים'		
35.4%	31.8%	היקף אמירת ההערות הפוגעניות על ידי תלמידים
% המשיבים 'תמיד/רוב הפעמים'		
2.4%	4.9%	תדירות אמירת הערות פוגעניות על ידי מורים
21.4%	22.8%	נוכחות מורים כשנאמרות הערות פוגעניות
57.2%	56.1%	מעורבות מורים כשנאמרות הערות פוגעניות
11%	17.1%	מעורבות תלמידים כשנאמרות הערות פוגעניות
% המשיבים פעמיים או יותר		
6.9%	7.2%	תדירות מקרי אלימות שהתלמיד/ה חוו בחודש האחרון
2.5%	7.1%	תדירות מקרי האלימות בהם התלמיד/ה השתתף/ה בחודש האחרון
% המשיבים 'בעיה בינונית/בעיה גדולה'		
15.5%	17.5%	הערכת חומרת בעיית האלימות בבית הספר

לוח 3. ממוצעים, סטיות תקן והבדלים במדדי האלימות בבית הספר בתחילת ובסיום התכנית (N = 190).

t	סיום התכנית (N = 95)		תחילת התכנית (N = 95)		
	SD	M	SD	M	
5.09	1.10	2.93	1.47	3.07	תדירות הקללה 'ערבי'
3.41**	1.35	1.83	1.44	2.71	תדירות הקללה 'שחור'
6.41***	1.25	2.07	1.45	3.91	תדירות הקללה 'הומו'
.305	1.31	2.61	1.36	2.70	תדירות הקללה 'רוסי'
-2.45*	.77	2.54	.98	2.08	היקף אמירת ההערות הפוגעניות על ידי תלמידים
-.79	.55	1.43	.72	1.32	היקף אמירת הערות פוגעניות על ידי מורים
-1.31	.86	2.26	.79	2.05	נוכחות מורים כשנאמרות הערות פוגעניות
.07	.86	2.69	.95	2.71	מעורבות מורים כשנאמרות הערות פוגעניות
.12	.73	1.83	.82	1.85	מעורבות תלמידים כשנאמרות הערות פוגעניות
.59	.39	1.19	.66	1.26	תדירות מקרי אלימות שהתלמיד/ה חוו בחודש האחרון
2.54*	.22	1.04	.76	1.36	תדירות מקרי האלימות בהם התלמיד/ה השתתף/ה בחודש האחרון
1.26	.78	1.36	.85	1.55	הערכת חומרת בעיית האלימות בבית הספר

*p<.05; **p<.01; ***p<.001

ניתוח הראיונות

כאמור, בסיום התכנית נערכו ראיונות עם תלמידים שהשתתפו בתכנית ניר, ועם מורים שהיו אחראים על השיעורים בהם הועברה התכנית. מטרת הראיונות הייתה להבין לעומק כיצד תופסים התלמידים והמורים את התכנית ומשמעותה, כיצד הם רואים את תרומתה של התכנית להם באופן אישי ולאקלים הבית ספרי, הבנת היתרונות והחסרונות בתכנית והצעותיהם לשיפור. הראיונות נועדו לקבל מצאים שלא עלו בממצאים הכמותיים ובשאלונים, ולאפשר תוספת והעמקה בתוצרי התכנית. ראיינו 9 תלמידים (4 בנות, 5 בנים) מבתי הספר באשדוד, ראשון לציון, תל אביב, הקרית, רעננה, ושלושה מורים (מבתי הספר באשדוד, רעננה, ראשון לציון).

שיטת הניתוח האיכותני ושלבי הניתוח

הראיונות נותחו בשיטת הניתוח האיכותני המוסכם (Consensual Qualitative Research, Hill, Thompson, & Williams, 1997; Hill et al., 2005). שיטת ניתוח זו היא קונסטרוקטיבית, המתבססת על הסכמת שופטים לניתוח המתבצע. היא מאפשרת דיאלוג בין מספר חוקרים סביב ניתוח הראיונות, וכוללת סט של שלבים ברורים לניתוח, כאשר בכל שלב נדרשת הסכמת החוקרים המבצעים את הניתוח, כך שבסופו של הניתוח מתקבלים ממצאים שעברו סקירה והסכמה בין השופטים/החוקרים השונים.

לצורך עריכת הניתוחים האיכותניים נעשה שימוש בשישה שופטים שונים (עורך המחקר, וחמישה סטודנטים שעשו את ההתמחות שלהם במחקר לצורך קבלת מלגה באירגון הנוער הגאה במהלך שנת תשע"ו). בשלב הראשון, עברו כל השופטים על הראיונות וקראו אותם, והתבקשו למצוא תחומי ליבה (Core Domains), שהן תבניות בסיס שמאפשרות מסגרת הבנה קונספטואלית לארגון החומר הרב. לאחר שלב זה, התכנסו השופטים, עברו על תחומי הליבה שנמצאו, והושגה הסכמה ביניהם לגבי 15 תחומי ליבה.

לאחר שלב זה, התבקשו השופטים לעבור על הראיונות, ולסווג תמות/משפטים מתוך הראיונות לכל אחד מתחומי הליבה שנקבעו. תהליך זה כלל פירוק הראיונות למשפטים או קטעים, ושיבוצם של המשפטים/הקטעים בכל אחד מתחומי הליבה. שלב זה התבצע ראשית על ידי כל שופט בנפרד, ולאחר מכן התכנסו השופטים, ובדיון ביניהם הושגה הסכמה לגבי שיוכו של כל מקטע/משפט לתחום הליבה הרלוונטי לו.

בשלב הבא, התכנסו השופטים, ודנו ביצירת רעיונות ליבה (Core Ideas). רעיונות הליבה הם יחידות על, הכוללות מספר תחומי ליבה, ומהוות רעיון כללי העולה מתוך הניתוח. רעיונות הליבה כוללים בתוכם את תחומי הליבה, כך שכל רעיון ליבה כולל בתוכו מספר תחומי ליבה. התוצר הסופי של תהליך זה הוא יצירת תחומים גנריים, שמורכבים מקטגוריות שונות. הליך זה, כלל אף הוא דיון והסכמה בין השופטים.

בסיום תהליך הניתוח, הועברו התוצרים לשופט חיצוני לצורך ביקורת. במחקר הנוכחי, השופט החיצוני הוא אחד מהפעילים בארגון נוער גאה, המכיר את תכנית ניר ופעילותה. השופט החיצוני,

קורא את הראיונות, ואת הניתוח שנעשה, ומביע את הערותיו או הסכמתו לניתוח שהתקיים, תוך וידוא שהניתוח אכן תואם את הראיונות.

קביעת תדירות/ייצוגיות של כל קטגוריה - על מנת לתאר עד כמה כל קטגוריה מייצגת את הראיונות באופן כללי, נעשה שימוש בסיווג של הילי (2005) המסווג את כל קטגוריה ל: "כללית" (כלומר מופיעה בכל הראיונות למעט מספר בודד), "מאפיינת" (כלומר הקטגוריה מופיעה בלפחות חצי מהראיונות), ו"משתנה" (מופיעה בראיונות בודדים, אולם לפחות בשניים מהם).

ממצאי ניתוח הראיונות

לוח 4 מציג את תחומי הליבה, הקטגוריות, והתדירויות של כל קטגוריה כפי שעלו בראיונות עם התלמידים והמורים.

לוח 4. תחומי ליבה, קטגוריות, ותדירות הקטגוריות בראיונות עם התלמידים והמורים (N = 12).

תחומים ליבה	קטגוריות/קטגוריות משנה	תדירות
מאפיינים סביבתיים תומכי ומעכבי שינוי	אווירה כיתתית – גיבוש, יצירת מרחב מוגן, חשש מפגיעה באחר. יחס ביה"ס לתכנית ואקלים בית ספרי. אפשר להגיד כל מה שרוצים? אפשר לשתף גם אחרים? תגובות הסביבה לתכנית. תפקיד המורה בתכנית.	כללית כללית מאפיינת משתנה משתנה
תהליכי לימוד	האם זה כמו שיעור? שונה משיעור רגיל? העברת ידע בדרכים מגוונות. הנגשת ידע.	כללית כללית מאפיינת
תהליכי עומק	<u>שינוי עמדות והתנהגות:</u> משנה עמדות, מגביר מודעות. לשכנע את המשוכנעים? שינוי התנהגות. הגברת מודעות – או מטלת ביצוע? <u>קבלת השונה:</u> קבלת השונה באופן כללי – או מיקוד בלהט"ב? פתיחות ואמפטיה למיעוטים באשר הם.	כללית מאפיינת משתנה משתנה מאפיינת מאפיינת
היכרות עם להט"ב	היכרות עם להט"ב וחשיבותה.	כללית

מאפיינים סביבתיים תומכי ומעכבי שינוי

רוב התלמידים המשתתפים בתכנית והמורים שליוו אותה ציינו שני מאפיינים מרכזיים שתמכו בקיומה של התכנית, ואף ייחסו למאפיינים אלו תפקיד בולט בשינוי לטובה שחשו בנוגע לתכנים המועברים בתוכנית (קבלת השונה, הגברת ההבנה ללהט"ב, יחס מיטיב ללהט"ב ולמיעוטים אחרים). האחד הוא האווירה הכיתתית במהלך המפגשים. המרואיינים ציינו את האווירה הרצינית והחוויתית שהייתה במהלך המפגשים, כתורמת לכך שתלמידים רבים השתתפו בדיונים שעלו:

"היה מאד כיף, הרבה השתתפו. הרבה ילדים שלא תאמין בכלל שהם מדברים – השתתפו. המדריכים... הם קיבלו, קיבלו מהר מאד את החופשיות... הם כאלה היו חלק מהכיתה בסופו של דבר, וזה מאד נחמד כי זה גרם לילדים להיפתח מאד מהר" (תלמיד, בן 17).

אחרים אף ציינו את העובדה שהאווירה הכיתתית המאפשרת יצרה גיבוש כיתתי:

"היה מרחב של התקדמות. באמת היה מרחב נחמד ומאוד מאוד חוייתי בכיתה. היה כיף, והייתה הרגשה מלוכדת בכיתה. ועם השיעורים זה פשוט התחבר והתחבר, ונהיינו קבוצה. זה מאד תרם לנו לגיבוש בכיתה"; "זה עוזר לתלמידים – קודם כל לגיבוש הכיתתי – זה WOW, זה כאילו עוזר מאד".

חלק מהמורים חששו מהתגובות של תלמידים מסוימים לנושאים שעולים, חלקם חששו לתגובות שליליות כלפי הומוסקסואליות שיעלו מול מדריכים שהם עצמם להט"ב, ואחרים חששו מתלמידים בודדים או קבוצות תלמידים שיפריעו לאווירה הכיתתית של לימוד. יחד עם זאת, נראה שחששות אלו התבדו:

"היו לפעמים אהה... כאילו תופעה שהייתי קצת מתבאסת אבל באמת זה לא קרה הרבה – כאילו נסיגה כזאת, שתלמידים ישבו במעגל אבל לא ישתפו פעולה. שצריך להתאמץ שיהיה שיח ואנשים ידברו ויתנו מעצמם. שיהיו רגעים של שתיקות מביכות. אבל זה כמעט לא קרה, וכשזה קרה – התגברו על זה". (מורה); "חששתי מתגובות של אנשים שאולי יפגעו במדריכים שהם הומואים ולסביות. פחדתי מהערות הומופוביות של התלמידים שיעליבו את המדריכים. פחדתי גם שלמדריכים יש הרבה ציפיות לעשות שינוי, ולהעביר מסר, ושהילדים יתנגדו ויהיו אטומים לזה, ובסוף ינפצו הכל. מצד שני, הרגשתי שכן יש אווירה של קבלה. לא היו נגד, לא היו הערות. אני לא זוכרת כרגע מה בדיוק אמרו, אבל היה משהו של רתיעה, משהו שמביע פחד מזה. אבל בסך הכל, בכיתה, הייתה אווירה של הסכמה. אולי אנשים חשבו כל מיני דברים בראשן זה כנראה כן חלחל לחלק, כי אני יודעת שמישהו בחר לכתוב על זה עבודה באזרחות בסוף. הבעיה הזו הפכה להיות חשובה לו לכתוב עליה". (מורה).

מאפיין אחר שתורם להצלחת התכנית בעיקר בעיני מורים (אך עלה גם בדברי תלמידים) היה יחס בית הספר לתכנית והאקלים הבית ספרי הקשור ללהט"ב ולקבלת השונה. רבים מהמורים ציינו את הרצינות של בית הספר, ושל מערכת אנוקורי באופן כללי, על היעילות, שיתוף הפעולה הטוב עם המדריכים ומנהלי תכנית ניר, התמיכה וההתארגנות סביב התכנית, שתרמה להצלחתה:

"קודם כל, אני רוצה לציין לטובה, זה נשמע טכני, אבל היה משהו מאד מטוקטק. בית הספר, התארגן טוב מאד. תמיד היו בזמן, נתנו את הכל. זה היה בזמן מוקצה במערכת, וידעת של יום שני בתשע, עשר, יש את התכנית. גם מבחינתנו כבית ספר עשינו מאמץ לא לפגוע בזה וגם הנושא שהתכנית מאד מאורגנת, יורדת לפרטים – זה מעולה. שילוב מנצח" (מורה); "בית הספר מאד תמך בתכנית. לגמרי נתנו לזה מקום. היה מאד חשוב לבית הספר להביא את התכנית, בית הספר מאד מעודד את התכנית ומדברים איתנו על קבלת השונה, אז קיבלו את זה (בבית הספר) טוב מאד" (תלמידה).

המורים, בעיקר, ציינו את העובדה שבית הספר שלהם, באופן כללי, וללא קשר לתכנית, מאד פתוח לשיח על דמוקרטיה, קבלת השונה, ושגם קהל התלמידים שמגיע לבית הספר הוא ליברלי, תומך בדמוקרטיה, ויוצר אקלים שבו שיח על מיעוטים בחברה בכלל, ועל להט"ב בפרט, רווח גם ללא קשר לתכנית ניר:

"ברור שיש הרבה הבנה... זה לא נופל על אוזניים חירשות. בוא נאמר, תמיד הרושם שלי זה שהקהל שמגיע לבית הספר הוא קבל שהוא חלק מהחברה, מאד מודרני, מאד פתוח, מאד ליברלי יחסית... זה נושא שהוא די פתוח בבית הספר. יש תלמידים שהם חלק מהקהילה (להט"ב), תמיד היו. אנקורי מגיעים באופן קבוע למצעד הגאווה, גם בשביל שיווק – אבל זה בסדר. יש מורה הומוסקסואל.. השיח מאד פתוח, המורים מאד דמוקרטיים. זה לא ב"ס דמוקרטי, אבל המורים דמוקרטים". (מורה); "בבית הספר הקודם שלי לא היו מתייחסים לבני אדם ולא היו שואלים תלמידים מה קורה איתם בכלל. פשוט תבואו, תלמדו ותלכו מכאן. פה זה שונה. האווירה שונה. פה קולטים בני אדם וזה יותר חשוב מכל תעודה כלשהי" (תלמיד).

אחד מהמאפיינים הנוספים שציינו תלמידים להצלחת התכנית, היה העובדה שהתכנית איפשרה שיח פתוח, שמאפשר לתלמידים להתבטא בצורה חופשית. התלמידים התלבטו בינם לבין עצמם האם עצם קיומה של תכנית ניר בבית ספרם לא כיוון לביטוי עמדות חיוביות כלפי הנושא, לשיח שהוא תקין חברתית, והאם ניתן היה לשמוע בדיונים ולבטא מגוון של דעות, כולל כאלו שמביעות התנגדות, רתיעה, פחד או גועל כלפי נושא הנטייה המינית וזהות המגדר. נראה, כי למרות חששות המורים (שהוזכרו קודם בנייתוח) מכך שנושאים אלו יעלו בכיתה, וייתכן שיפגעו (באווירה, או במדריכים הלהט"ב), העובדה שהשיח היה פתוח והתכנית הצליחה להכיל מגוון דעות מגוונות ושונות, היוותה חוייה חיובית עבור התלמידים:

"אני לא הרגשתי לחץ חברתי להביע עמדות מסוימות. אבל יכול להיות שאנשים פחדו להגיד את הדעות האימפולסיביות שלהם כדי לא לפגוע. ואז גם לא עשו את זה ולא למדו מזה. בגלל שהנושא כל כך טעון וכל כך לא יודעים עליו אז אולי הפחד להגיד משהו שלא יישמע טוב או ייתפס בצורה לא טובה, או שלא יהיה נכון הוא מוגבר" (תלמיד). "מישהי אמרה, אני לא יודעת אם כדאי להגיד.. היא אמרה "אם היו לי את האמצעים של היטלר הייתי עושה שואה לערבים". היו ילדים שהיו בשוק, אבל אני לא הייתי. כאילו, כל אחד רואה את זה בצורה אחרת. אני בראש שלי אמרתי, אין משהו לא בסדר שאסור להגיד. אני יודעת את זה על עצמי. תשמע, היו בנות שהיה להן מקרה אישי איתם (ערבים) והן צעקו בכיתה ואף אחד לא הבין, והיו כאלה שאמרו "מה את מתנפלות, מה הבעיה שלכן", אבל בעצם הם לא ידעו, הם לא ידעו מה הן עברו. אז בכיתה, בשיעור כזה, אתה יכול להסביר את עצמך, וזה טוב" (תלמידה). "את האמת, אני מרגיש שבשיעור הזה היה לכולם כאילו.. את האפשרות להיות פתוחים ולהגיד מה הם באמת חושבים. נכון, זה גרם למריבות קטנות כי פתאום אתה שומע מישהו אומר כל מיני דברים שלא ציפית מהבן אדם הזה. פתאום אתה רואה ילד שקט ונראה כאילו שהוא מתחבר לכולם שפתאום אומר כמה זה מגעיל, ואתה בשוק כי אתה לא מצפה מהבן אדם להגיד דברים כאלה. אחרים היו פתוחים, כל אחד אמר מה הוא באמת חושב. כולם היו יותר פתוחים, לא הרגשתי לחץ חברתי – מי שלא רוצה לדבר, לא דיבר" (תלמיד).

מעטים מהתלמידים התייחסו לתגובות של הסובבים אותם, שאינם חלק מבית הספר, לתכנית. היו שהתייחסו לקרובי משפחה ששמעו על התכנית, וחלקם התייחסו אליה בזלזול, או שאמרו שהנושא 'מגעיל' (לדוגמא, תלמיד אחד סיפר על קרוב משפחה דתי ששמע על התכנית ואמר שזה מגעיל אותו). אולם בקרב המעטים שהתייחסו לתגובות הסביבה (הורים, משפחה מורחבת), התגובות היו חיוביות, ונאמר שלהם שהנושא חשוב, וטוב שנלמד בבית הספר.

תלמידים אחדים התייחסו לנוכחות המורים בשיעורים (בחלק מבתי הספר המורים נכחו בשיעור, ובחלק לא, אך היו אחראים מבחוץ, ונקראו כאשר היה צורך בסיוע בתהליכי למידה, או סיוע

בהפרעות במידה ועלו). נראה, כי תפקיד המורה לא היה ברור מספיק – לא לתלמידים, ואולי גם לא לחלק מהמורים. התלמידים תפסו את המורים כמי שתפקידם הוא מנהלתי ("לדאוג שאין בלגאן", "לדאוג שלא יעשו צחוקים"). אחרים, חוו את המורים כמי שמשותפים בשיעור ותורמים מהידע שלהם (לדוגמא, אמירות אגב על המורים כגון: "לפעמים המורה היה משתתף בדיון").

תהליכי לימוד

התלמידים, וגם חלק מהמורים, התייחסו למספר מאפיינים של תכנית ניר שסייעו לתהליכי הלימוד של התכנים בתכנית. אחד מהמאפיינים הבולטים, היה העובדה שמדובר במסגרת שהיא 'כמו שיעור', אולם מאפייניה שונים משיעורים 'רגילים' המוכרים לתלמידים. עובדה זו, עודדה את התלמידים להגיע, לשתף פעולה ולהשתתף בתכנית:

"זה הרגיש טיפונת שונה מהמסגרת הרגילה, זה גם לא מהדברים הרגילים שמדברים עליהם בבית הספר. זה היה משהו חדש, וזה הרגיש שונה משיעור רגיל" (תלמיד); "כן, זה חלק משיעורי האזרחות שלהם. אני לא רוצה להשתמש במילה שיעור, אבל זה היה שיעור אחר, ושונה. שיעור, ככה זה בחווייה שלי" (מורה); "נראה לי שהיה להם מאד מעניין. הרבה השתתפו וגילו עניין, זה לא שיעור רגיל, אז היה יותר (השתתפות)" (מורה).

היו מספר תלמידים, שציינו שהיה כדאי להבנות את התכנית בצורה שתהיה שונה מהותית משיעורים אחרים. לטענתם, העובדה שהמפגשים הומשגו בפני התלמידים כשיעורים, וכחלק משיעורי אזרחות – ייתכן ומנעה מחלק מהתלמידים לשתף פעולה או לקחת חלק בדיונים:

"זה הרגיש יותר כמו שיעור מאשר כמו משהו שונה. כשאתה בא כמו מורה להעביר חומר אז זה מרגיש כמו משהו שגם ככה יש לך כבר שבע פעמים ביום. זה לא צריך להיות ככה, זה צריך להיות שונה. אם בבית ספר יש אולם או משהו כזה שהוא לא כיתה, שנותן תחושה שונה מאשר שיעור, אז צריך לעשות את זה ככה. כי זה נותן יותר... יותר מפתח את זה שזה שונה. חלק מהילדים שיכולים דווקא לתרום בהרצאות האלה... בשיחות האלה, באים ורואים שיעור ואומרים "טוב, אני ארדם פה גם ככה שיעור רגיל" (תלמיד); "ברור שהיה הבדל, זה לא מרגיש כמו שיעור, אבל הבסיס של זה הוא שיעור. אנשים חושבים "שיעור" לא חושבים... ואני חושב שזה יכל להיות יותר טוב אם זה היה שונה משיעור. ממה שאנחנו רגילים כל הזמן... זה גם היה בהקשר של עבודה באזרחות ואז מלא אומרים "טוב נו אנחנו לא נגיע" וזה... זה היה שונה משיעור רגיל, אבל לא מספיק לטעמי" (תלמיד).

מאפיין נוסף, שקשור לעובדת היות תכנית ניר שונה משיעורים 'רגילים' בעיני התלמידים, הוא העברת הידע בדרכים מגוונות. תלמידים רבים התייחסו בחיוב לעבודה שהעברת המסרים הייתה בצורה יצירתית וחוויתית, שכללה הפעלות, שימוש בסיפורים ודוגמאות מגוונות, ומשחקים חברתיים שאחריהם התקיים דיון. לטענת רוב התלמידים, דרכים יצירתיות אלו תרמו להפנמת החומר, ולהבנת הסוגיות הנידונות בתכנית:

"היה לנו שיעור על עבודת צוות – זה השיעור שהכי אהבתי... (מתארת את הפעילות היצירתית)... זאת הייתה הרגשה טובה כי אז אתה באמת מעיר את הבן אדם ואתה מצליח לעבוד איתו, ולסיים מה שהתחלת, בלי קשר למוצא של הבן אדם, איך הוא נראה, ומה הוא אוהב" (תלמידה); "פעילות שממש זכורה לי היא פעילות ש (מתארת משחק חברתי)... מאד אהבתי את הפעילות הזו כי לא באו ואמרו לנו תראו, אתם צריכים לקבל את השונה. הפעילות באה ממקום אחר. היא באה ממקום של, עושים פעילות. כולם שקועים בפעילות. כולם באמצע

משהו. ובסוף, נופל איזושהו אסימון ש...הנה, תראו איך זה מקביל לדברים שאנחנו מדברים עליהם. וכשמבינים אז באמת רואים את הקבלה הזו" (תלמיד); "אהבתי שהתכנים הועברו בדרך לא דידקטית. להבין מסרים באופן לא ישיר, שיגרום איזושהי הזדהות ואז שיפול האסימון. אני חושבת שזה עורר יותר הבנה, פחות התנגדות" (מורה).

היו תלמידים ומורים, שהציעו להעביר את הידע בצורה עקיפה, ופחות ישירה. המליצו להשתמש יותר באמצעים יצירתיים מאשר בהסבר מילולי ודידקטי (כפי שמתקיים, כנראה, בחלק מהפעילויות). גם ביקורת זו, מעלה את החשיבות שנותנים תלמידים – ומורים – לדרכי הקניית ידע לא מילוליות ולא ישירות, דרך משחקים והפעלות, ודרך דיונים על הנושא ופחות להתמקד בהעברת חומר לימודי ישיר:

"כל העניין הזה של ישירות ועקיפות. הייתי עושה את הדברים יותר באופן עקיף. הייתי מקדישה אולי מפגש שניים של ישירות, אולי בסוף רק או אולי בסיום כל מפגש לדבר באופן ישיר אבל שרוב הפעילות תהיה עקיפה. הפעילויות האלו הגי מעודדות מחשבה והכי דוחות התנגדויות, כי אם מדברים ישיר זה ישר מעודד מצב של כעס ואי אפשר להשתלט על זה" (תלמידה); "אני חושב שיותר צריך לתת לנו להתבטא ולדבר. ברור שבסוף הוא (המדריך) שואל מה דעתכם אבל די כל הזמן הוא היה עומד ומעביר חומר... כל הזמן המורה, המורה, המורה... הוא היה צריך להתחיל את השיעור ולשאול מה דעתכם ואז לדבר, וזה היה ההפך. זה לא צריך להיות כמו הרצאה, זה צריך להיות שיחה, ואז שיגיד מה שהוא חושב שצריך להבין מזה" (תלמיד).

תלמידים רבים התייחסו להנגשת הידע כמאפיין נוסף בתהליכי הלימוד שעברו בתכנית. רובם התייחסו לנושאים שלא ידעו עליהם, מושגים, שמות, נתונים – שלא היו ידועים לפני התכנית, ואשר לאחר התכנית הפכו להיות ידועים ורווחים יותר:

"למדנו על טרנסג'נדרים... ועל...נו – אני לא זוכרת את כל השמות. אני גיליתי משהו חדש, שיש כזה דבר א-מיני. כן, גיליתי מלא דברים שאני לא ידעתי. המילים, היה מלא מילים שלא הכרתי. לא הייתי חשופה לזה מספיק. כן, אז הרבה מונחים שלא ידעתי. מלא דברים חדשים" (תלמידה); "ידעתי שאני יוצאת עם יותר ידע, כאילו, הנושא הזה היה לי מעורפל ולא... תמיד מתייחסים אליהם כשונים והעדיפו שלא לפתוח את הנושא. והאמת היא שהיה מעניין לדעתי, ולמדתי דברים חדשים" (תלמידה).

תהליכי עומק

בנוסף להיבטים הסביבתיים, ואלו הקשורים להעברת הידע, התייחסו התלמידים והמורים לתהליכי עומק שהתרחשו במהלך התכנית. אלו, סווגו בנייתוח לשתי קטגוריות מרכזיות: שינוי עמדות והתנהגות, וקבלת השונה.

שינוי עמדות והתנהגות

התלמידים התייחסו לשינוי עמדות שחל במהלך התכנית, לכיוון עמדות של פתיחות כלפי השונה. גם תלמידים שסברו בתחילה שעמדותיהם חיוביות כלפי אחרות ושונות, למדו במהלך התכנית שלעיתים גם הם נגועים בעמדות שליליות, והתכנית סייעה להם להגביר את המודעות לנושאים אלו:

"היה בכיתה מלא וויכוחים. היה אנשים שאמרו שכל אחד יכול להתלבש בדרך שהוא רוצה, ולבטא את עצמו ומצד שני היו אנשים שיצאו נגד זה ואמרו שאנשים רוצים להתלבש מוזר או משהו – שיתלבשו ככה בבית שלהם וכשהם יוצאים החוצה, שיתלבשו נורמאלי. אז הייתה שאלה, מה זה בעצם נורמאלי. מי מגדיר מה זה

נורמאלי. ואז אני זוכר שהיה את זה, כמו את השינוי הזה, כי אף אחד לא יכול באמת להסביר מה זה נורמאלי, כי הנורמאלי שלך זה לא הנורמאלי שלו, ואם מותר לך להיות ככה בבית, אז למה לא בחוץ? ולמה זה בעצם פוגע באחרים? זה שינה ממש". (תלמיד); "אמממ...אני באתי לתכנית במחשבה שצריך לקבל את השונה אבל למדתי שלמרות...אממ...בכל זאת זה לא דבר קל להבין את זה, זה לא דבר שנראה לי טבעי, זה בסדר לגמרי זה מאד טבעי. אבל, גם אני, היה לי קשה. בתכנית יותר מבינים את העמדה שלהם, את הדעה שלהם בחברה, מה שהם מרגישים וחושבים. זה לא קל להם, זל גם לא קל לכולם. זה עזר לי לראות אותם כאנשים – יותר כבני אדם" (תלמיד); "זה פותח אותם. למעלה מחצי מהילדים נכנסו איקס ויצאו ווי. יש דברים שהם פשוט לא ידעו, הם בני 17, וכשאתה בן 17 אתה מתחיל להבין דברים על העולם ואתה מרגיש שאתה יודע ומבין הכל, אבל לא. התכנית ניפצה להם הרבה סטיגמות, זה ברור. אני בטוחה בזה". (מורה).

השינויים שחוו התלמידים, לדבריהם, לא משנים רק את העמדות, אלא גם את ההתנהגות של התלמידים כלפי להט"ב, וכלפי מיעוטים בכלל. כפי שמעידים התלמידים:

"אף אחד לא היה אותו דבר – אנשים היו חושבים לפני כל מילה ומעשה שעשו. בן אדם שלא מכיר הומואים ולסביות, או אנשים שהם אחרים ממנו, פתאום מתחיל לחשוב ולשנות את ההתנהגות שלו. אנשים מהצד, שלא עברו את התכנית, היו חושבים בטח, מה, עשו לכם שטיפת מוח או משהו? חחח, אבל בעצם, לימדו בתכנית את הילדים להיות יותר נחמדים אחד לשני"; "למדתי דבר ראשון לחשוב לפני שאתה אומר משהו, זה השפיע עלי מאד. לשים לב כמה שנאה יש סתם כי אנשים רבים על שטויות. ובעיקר לאהוב את האחר – ולא לריב. לקבל כל אחד בדרך שלו. היה לנו על זה עבודת צוות בתכנית, וזה מאד עזר ללמוד איך להתנהג בלי לריב." (תלמיד); "זה עוזר ליישב קונפליקטים, כי זה בא מהלב והרגש. זה גורם לי להיות רגיש יותר לאחרים, אחד כלפי השני, וכולם כלפי כולם. זה עזר לאנשים להיפתח, לספר דברים אישיים על עצמם, ואז כולם מרגישים יותר בנוח אחד עם השני, ואם יש להם משהו להגיד לאחרים, שלא נוח להם, הם אומרים, במקום לריב" (תלמיד); "זה מסוג השיעורים שאני לא אשכח. מהיום הזה זה גורם לך להסתכל על דברים בצורה ממש שונה. אני יוצא מהכיתה ואז אני חושב על הדרך שבה אני מדבר עם חברים שלי. כמה אני מקלל שאני מדבר איתם, אפילו שאני לא רב איתם כי הם חברים, ואז זה מתחיל להרגיש מוזר כי אני שם לב לדברים שאני אומר, ומאז זה ככה" (תלמיד).

חלק מהתלמידים תהו, האם התכנית אכן שינתה משהו מהותי, או שבעצם זה היה כמו "לשכנע את המשוכנעים". הם התלבטו בינם לבין עצמם, האם התלמידים שהשתתפו בתכנית לא באו מראש עם עמדות חיוביות כלפי הנושא, וכך, התכנית בעצם לא שינתה משהו, אלא רק הבהירה וחיידה עמדות והתנהגויות קיימות, והאם אצל מי שעמדותיו היו שליליות מראש, אכן חל שינוי או שנשארו באותו מקום בו החלו:

"זה הכל תלוי בילדים שבאים לתכנית, אם בא להם לשנות את עצמם או שלא, וגם אם כן – זה לא ישנה את מה שהם חושבים. גם אותי לא חינכו לאהוב הומואים ולסביות, אבל אני חיה עם ילדים כאלה, אז אני לומדת לאהוב אותם, יש לי מודעות, יש מפרסמים שכולם מכירים, יש מצעד גאווה, תוכניות בטלוויזיה, זה כל הזמן מבסיסך. אני חושבת שאי אפשר לשנות את הילדים שלא רוצים להשתנות. זה כמו מישהו שהוא אנטישמי, אי אפשר לגרום לו לעזוב את זה. הוא תמיד יהיה ככה" (תלמידה).

לקח אחד שבעיקר המורים העלו, הוא נושא מטלת הביצוע שהייתה חלק מהתכנית במקור, אך לא תמיד בוצעה בהקשר לתכנית התכנית. המורים הציעו כלקח לקראת השנה הבאה, להקפיד יותר על

מטלות הביצוע, ולמנף את תכני התכנית גם למעשים, כפי שמעידה אחת המורות: "לא מינפנו את השיעורים לצורך עבודה. אבל זה חוסר התיאום שלנו. אני אומרת שזה לקח לקראת השנה הבאה."

קבלת השונה

תלמידים ומורים, שנשאלו מה היו התכנים, ומה קלטו מתכנית ניר, דיברו רבות על כך שלמדו שהיה מיקוד מסוים בקהילת הלהט"ב, התכנית סייעה בקבלת השונה באשר הוא, לאו דווקא בנושאים הקשורים למיניות ומגדר:

"לפי מה שזכור לי, זה לא היה רק על הומואים ולסביות. זה גם היה כל מיני דברים, כמו עבודת צוות, איך לקבל את השונה בלי קשר להומואים ולסביות, שכל אחד צריך לקבל אותו בלי קשר לאיך הוא מתלבש או להעדפה שלו או לזהות שלו (תלמיד); "הם ידעו מה הם רוצים להעביר בכל שיעור. כן, הם סך הכל דיברו הרבה על...השונות זה מה שהכי בלט, השונות ואיך אפשר לקבל את האנשים שבעצם החברה לא רואה אותם." (מורה); "הייתה התייחסות לנושאים הומוטריים כאלה, זכויות אדם ודמוקרטיה, זה מאד התחבר והיה נוכח. זה מאד פגש את הדברים שלנו, שאנחנו מלמדים. היו כמה שיעורים שהתמקדו ספציפית בזהות מינית וכל מיני נושאים שהיו לנו – מה לנו? גם לתלמידים וגם למורים סוג של טאבו" (מורה); "יש חריגים בכל דבר, זה מה שלמדנו, אם זה אתיופים, ערבים, להט"בים, או כל אחד שהוא שונה או מרגיש שונה. אני מאד אהבתי את הגישה הזו" (תלמיד); "דיברנו על גזענות, גם על ערבים יהודים, זה גלש. לא שזה גלש, זה היה חלק מהנושא, לקבל את האחר ולא משנה איזה אחר הוא" (תלמידה).

היכרות עם להט"ב

אחת מהחוויות המשמעותיות ביותר שחוו התלמידים, והנושא עלה כמעט בכל ראיון, הייתה ההיכרות האישית עם להט"ב, שהתאפשרה דרך ההיכרות האישית עם המדריכים, שהם עצמם חברים בקהילה הגאה. דרך ההיכרות האישית הזו, הנושאים התיאורטיים והפרקטיים שהועברו הפכו לאישיים ומשמעותיים יותר כאשר התלמידים הבינו כי הם קשורים באופן אישי למורים שהעבירו את התכנית. חלק מהתלמידים לא ידעו מראש שהמורים עצמם הם הומואים/לסביות/ביסקסואלים, וההכרה הזו יצרה שינוי משמעותי בדרך בה הם התייחסו לתכנית ולתכנים המועברים בה:

"הם היו טובים (המורים). הם היו אחלה, היה שקט בכיתה. הם דיברו לעניין, אני למדתי וזכרתי והם לימדו טוב. המורה היה הומו, ככה שלא סתם מביאים בן ובת לדבר על זה אלא מביאים מישהו שאשכרה עובר את זה, את השנאה הזאת, את ההרגשה הזאת...בשנייה שהמורה אמר שהוא הומו אז התלמידים היו פתאום: "וואו, כל מה שדיברנו והוא היה מולנו כל הזמן ואפילו לא זיהינו" – זה היה טוויסט כזה" (תלמידה); "באו אלינו לסבית והומו, שבהתחלה לא אמרו לנו. גם לא ראו...ואני חושבת שמפגש אחד לפני אחרון הם סיפרו לנו את הסיפור האישי שלהם. אחת סיפרה שהורים שלה כן קיבלו אותה, אבל החברה בכלל, אמא שלה גם היה לה קשה לקבל את זה. זה מכאיב לשמוע, וזה היה מפתיע לשמוע שזה ממש הם מה שדיברנו כל הזמן בתכנית" (תלמיד).

הסיפור האישי של המדריכים הותיר רושם עז על התלמידים. ניכר, שהשילוב של העברת התכנים על ידי אנשים שהם עצמם להט"ב, ולאורך זמן, ובמקביל הבאת דוגמאות אישיות של המדריכים, יוצרים למידה חוייתית ומשמעותית בקרב התלמידים:

"היה את הסיפור של היציאה מהארון של המדריך, שהוא הרגיש שהוא חייב לספר את זה, ויום אחד הוא יושב באוטו שלו וכאילו אומר לעצמו "אני הומו". ואז הוא אמר שבחיים הוא לא השתחרר ככה. זה היה מאד מרגש, וזכור לי טוב, כי הוא באמת התרגש כשהוא סיפר לנו את זה" (תלמיד); "לא כל יום אתה שומע סיפור כזה אישי...אתה יודע שיש הומואים ולסביות, אבל אתה לא מכיר ממש. ואז הם באו וסיפרו לנו על עצמם, וזה היה ממש חשוב. פתאום כל מה שאתה מדבר עליו בשיעורים, זה בעצם קשור אליהם, ומבינים את זה הרבה יותר טוב" (תלמידה).

מסקנות והמלצות

כזכור, מטרת תכנית ניר, כפי שנוסחה בשלב ההערכה המעצבת הייתה: שינוי האקלים הבית ספרי והקהילתי מאקלים אלים לאקלים מבין ומקבל – הן ברמה הכללית (אלימות כללית) והן כלפי להט"ב (תלמידים ומורים).

יעדי התכנית כללו:

1. צמצום ההצקות בבתי הספר (פיזיות, מילוליות, רגשיות) באופן כללי, וכלפי תלמידים להט"ב.
2. צמצום שימוש בביטויים פוגעניים וקללות הקשורות לנטייה מינית וזהות מגדר.
3. הגברת הידע אודות נטייה מינית וזהות מגדר – בקרב תלמידים ומורים.
4. שינוי חיובי בעמדות תלמידים ומורים כלפי להט"ב.
5. הגברת האקטיביזם של התלמידים והעצמתם כיוצרי ומחוללי שינוי ברמת בית הספר והקהילה בה הם חיים.

ההערכה שבוצעה, התמקדה ביעדים שניתנים לבדיקה בטווח המיידי והבינוני, וכללו את ארבעת היעדים הראשונים.

צמצום ההצקות בבתי הספר באופן כללי, וכלפי תלמידים להט"ב באופן ספציפי – הממצאים הראו, כי למרות שחלה הפחתה במדדי האלימות הפיזית בבתי הספר, על פי דיווחי התלמידים, צמצום זה לא נמצא מובהק ברמה סטטיסטית. במקביל, נמצא כי התלמידים שהשתתפו בתכנית ניר העידו כי הם עצמם משתתפים פחות באירועים אלימים. ממצא זה היה מובהק ברמה הסטטיסטית. כלומר, השפעתה של תכנית ניר היא בעיקר על התלמידים המשתתפים בתכנית, ומשליכה פחות על האלימות וההצקות הכלליות (ואלו הקשורות ללהט"ב) הנחווות בבית הספר. מסקנה אחת שניתן להסיק מממצאים אלו היא, שככל שיותר תלמידים יעברו את התכנית, כך הם ישתתפו פחות באירועים אלימים בעצמם, ובכך תצומצם רמת ההצקות והאלימות הבית ספרית הכללית.

צמצום שימוש בביטויים פוגעניים וקללות הקשורות לנטייה מינית וזהות מגדר – חל שיפור משמעותי בתדירות השימוש במילים 'הומו' ו'שחור' כקללה. ניכר, כי האלימות המילולית הקשורה לנטייה מינית ולצבע עור שונה, פחתה במידה משמעותית בתקופה שבין תחילת התכנית לסיימה. ממצא זה, מהווה הישג לא מבוטל לתכנית ולמידת השפעתה על בתי הספר באופן כללי. חשוב לזכור, כי התלמידים לא נשאלו על התדירות בה הם עצמם אומרים אמירות פוגעניות, אלא נשאלו על התדירות בה הם שומעים אמירות פוגעניות וקללות כלפי מיעוטים בשטח בית הספר. העובדה שחל שינוי משמעותי בתדירות השימוש בביטוי 'הומו' כקללה, מרשימה ומהווה הוכחה לכך שפעילות בית ספרית בדמות תכנית ניר יכולה לשנות את האקלים הבית ספרי כלפי להט"ב. הניתוח האיכותני, העמיק את ההבנה אודות המנגנונים אשר מסייעים לתלמידים להפחית שימוש בקללות מסוג זה: התלמידים הסבירו כי התכנית סייעה להם לחשוב על הדרך בה הם מתבטאים בין חברים, העובדה שהנושא עלה בשיעורים של תכנית ניר, כמו גם הסיפורים האישיים של המדריכים אודות חוויות אישיות שלהם כלהט"ב, הגבירו את ההזדהות וההבנה של התלמידים, ואלו העידו שהתכנית שינתה את הדרך בה הם נוהגים עם חברים ללימודים, חושבים על המילים שהם משתמשים בהן בעת

ריבים ועימותים. עם זאת, בחוייה של התלמידים כאשר נשאלו אודות האלימות המילולית הכללית בבית ספרם, לא רק שלא חלה ירידה, אלא הם דיווחו על עליה משמעותית (עם מובהקות סטטיסטית) בתדירות אמירות פוגעניות (באופן כללי) בבית הספר. מחד, ממצא זה מעודד, וייתכן ומצביע על כך שהתכנית הצליחה להשפיע ולצמצם את היקף השימוש במילים פוגעניות אלו לא רק בקרב התלמידים שהשתתפו בתכנית, אלא גם בקרב תלמידים שלא השתתפו בה. מאידך, ייתכן ויש לבצע פעילויות בית ספריות כלליות הקשורות למניעת שימוש בביטויים פוגעניים, כדי הפרקטיקה של אמירות פוגעניות כלפי מיעוטים באשר הם תפחת. ממצאי מחקר ההערכה, מלמדים שתכנית הממוקדת בנטייה מינית ובזהות מגדר, כמו תכנית ניר, בהחלט מצליחה להשפיע על השיח הפוגעני הכללי בבית הספר כלפי להט"ב. ייתכן ותכניות נוספות, המתמקדות במיעוטים אחרים, ואולי הרחבת התכנים בתכנית ניר כך שיתמקדו גם באמירות פוגעניות כלפי מיעוטים נוספים ומשמעותה – תוכל לסייע בצמצום הביטויים הפוגעניים הנוספים.

הגברת הידע אודות נטייה מינית וזהות מגדר – הממצאים לא הראו שינוי מהותי במידת הידע כפי שנשאלה בסדרת שאלות ממוקדות הקשורות לנטייה מינית ולזהות מגדר. חל שיפור בהבנה של התלמידים לגבי העובדה שנטייה מינית אינה נתונה לשינוי יזום, ובהבנה שביסקסואליות אינה קשורה לזהות מגדר (תחושת אנשים הביסקסואלים שהם גברים או נשים), אלא לנטייה מינית. עם זאת, בשאר השאלות לא נצפו הבדלים בבדיקה בתחילת ובסיום התכנית בקרב האנשים שהשתתפו בתכנית ניר. ייתכן והשאלות שנשאלו לא משקפות את סוג וטיב הידע שנלמד בתכנית בפועל. בנוסף, ייתכן והשאלות שנשאלו – קשות מדי למענה, ומתמקדות בניואנסים הקשורים לנטייה מינית ולזהות מגדר, שיש צורך בלימוד מעמיק וממוקד בהם, על מנת לשנות את הידע לגביהם. אולם, למרות העובדה שהשיפור בידע הקונקרטי שנבדק בשאלון הידע היה מצומצם, הראיונות חשפו סוגי ידע אחרים, שלא נבדקו בצורה כמותית, שמצביעים על הגברת ידע לגבי תהליכים הקשורים לגיבוש הנטייה המינית וזהות המגדר, כמו גם לגבי תהליכים חברתיים הקשורים ללהט"ב. המראיינים ציינו את הידע שצברו אודות הקשיים והלחצים אותם חווים להט"ב בסיטואציות חברתיות, כמו גם את ההבנה והידע שנמבר אודות המצב החוקי של להט"ב בישראל. עוד עלה בראיונות, הבלבול שלעיתים חוו תלמידים נוכח מגוון ההגדרות השונות הקשורות לנטייה מינית וזהות מגדר (מגוון שמות, מושגים שעלו בתכנית כגון 'קוויר', 'טרנסקסואליות') שיצרו לעיתים בלבול מושגי. במידה ומטרת התכנית היא להתמקד גם בשיפור הידע המושגי הקשור למהי נטייה מינית שאינה הטרוסקסואלית, ומהו מגוון המושגים והזהויות הקיימות, ייתכן ויש להתמקד בנושאים אלו במהלך השיעורים בצורה יותר מפורטת וברורה. מאידך, ייתכן והידע שהתכנית מנסה להגביר לא קשור לנושאים אלו, אלא לנושאים הקשורים לחוויות ולתהליכים אותם עוברים להט"ב בסיטואציות חברתיות. במצב זה, יש לשקול במחקרי הערכה עתידיים לשנות את שאלון הידע ולהתאימו לתכנים שנלמדים בפועל.

שינוי חיובי בעמדות תלמידים ומורים כלפי להט"ב - הממצאים מצביעים על כך שאכן, חל שינוי חיובי ומובהק בעמדותיהם של התלמידים כלפי הומוסקסואליות, בין תחילת התכנית לסיומה (במחקר ההערכה לא נבדקו עמדות מורים). הראיונות עם התלמידים מוסיפים לממצא הכמותי, ומצביעים על כך שהתלמידים אכן מדווחים על שינוי חיובי בעמדותיהם כלפי להט"ב, ברגישות לקשייהם, לחציהם ומצבם החברתי.

מנגנונים המסייעים להגעה למטרות ויעדי התכנית

הראיונות חשפו את המנגנונים אשר סייעו לכך שרוב יעדי התכנית הושגו, כמו גם מטרת התכנית המרכזית. אלו, כוללים הן היבטים מערכתיים (הקשורים לבית הספר ולמארגני תכנית ניר), והן היבטים תוכניים ודרכי העברה הידע (הקשורים לתכני התכנית ולתהליכי הלימוד).

היבטים מערכתיים התומכים בהצלחת תכנית ניר – הממצאים הדגישו את העובדה שמחויבותו של בית הספר לתכנית, ומתן התמיכה הבית ספרית סייעו בהצלחת התכנית. כאשר בית הספר מחויב לתהליך הלמידה, ויוצר סביבה לימודית מאפשרת להעברת התכנית, הדבר מחלחל לתלמידים ולמורים. בנוסף, הזכירו התלמידים והמורים שרואיינו את רצינות צוות ההנהלה וההדרכה של התכנית, שהיו מאורגנים, עבדו בצורה יעילה, לא החסירו שיעורים, והגיעו מוכנים לכיתה. הראיונות חשפו בלבול שחשו התלמידים אודות תפקיד המורה מטעם בית הספר בתכנית. משיחה עם מנהלי התכנית, נראה כי כל בית ספר, ולעיתים כל מורה מלווה, תפסו את תפקידם בצורה אחרת: היו מורים ששהו בכיתה בעת השיעורים, וראו עצמם חלק מהתכנית וממעביריה. במקביל, היו מורים שלא שהו בכיתה בזמן השיעורים, וראו את התפקיד שלהם כפריפריאלי לתכנית (בהתערבות במקרי קיצון, כאחראים רק על המשמעת במידת הצורך). חשוב לדעתנו לתת תשומת לב לתפקיד המורה, ולהגדירו בצורה יותר ברורה. המורים שרואיינו, אשר ראו את תפקידם כחלק מהתכנית, וגם שהו בכיתה במהלך השיעורים, היו מעודכנים בתהליכי הלימוד, והעידו שהם יכולים להמשיך ולעבוד עם התלמידים על התכנים שהועברו, ועל התהליכים הכיתתיים והאישיים גם לאחר סיום התכנית. נראה, ששילוב זה, בין מדריכי התכנית שמעבירים את התכנים משך תקופה, והמשך התהליך הכיתתי הקשור בתכני תכנית ניר על ידי המורים השותפים – יכול להגביר את הישגי התכנית גם לטווח הארוך (אנו בדקנו את תוצרי התכנית והעמידה ביעדים בטווח הקצר והבינוני).

היבטים תוכניים ודרכי העברת ידע – המרואיינים ציינו לטובה את הדרכים היצירתיות בהן בחרו המדריכים להעברת התכנים. במובן זה, העובדה שתכנית ניר הייתה מחד חלק בלתי נפרד מהשיעורים ה'רגילים' בבית הספר, אך מאידך נחוותה כסוג אחר של שיעור – היוותה זרז לתהליכי למידה חיוביים. שני מאפיינים בלטו בדברי התלמידים ככאלו שהותירו בהם את הרושם החזק ביותר, ולדבריהם עודדו את תהליך הלמידה, שינוי העמדות וההבנה העמוקה אודות הקשיים והמצוקות של להט"ב, ושל קבוצות מיעוט אחרות בחברה: האחת היא הלמידה החוייתית (דרך הפעלות, משחקי תפקידים, דיונים כיתתיים, ועבודת צוות), והשנייה היא ההיכרות האישית עם להט"ב – דרך הקשר עם מדריכים שהם עצמם מקהילת להט"ב, והחשיפה לסיפוריהם האישיים ולדוגמאות האישיות שהביאו. שיטת הלמידה המבוססת פרוייקט (PBL; Jones et al., 1997), עליה מתבססת תכנית ניר, מציינת את הלמידה החוייתית והשותפות של התלמידים בתהליך הלמידה, כמו גם את העובדה שפעילות מבוססת פרוייקט אינה נחויית כשיעור 'רגיל', כחלק מיתרונותיה. אמנם, במחקר ההערכה הנוכחי לא נבדקו הפרוייקטים אותם ערכו התלמידים בסופה של התכנית, אולם נראה כי עקרונות הלמידה המבוססת פרוייקט ויתרונותיהם – ניכרים גם בהטמעת הידע וההבנה בשיעורים הכיתתיים. בנוסף, בהתאם לתיאורית המגע של אלפורט (Alport, 1954), אשר נבדקה ושואאה במחקרים רבים, היכרות עם חברי קבוצת מיעוט מסייעת להפחתת הדעות הקדומות ולהגברת העמדות החיוביות עם אותו

מיעוט. הראיונות חשפו, שלא רק ההיכרות עצמה ושמיעת הסיפור האישי הביאו לשינוי בתפיסה ובעמדות כלפי להט"ב, אלא העובדה שמדובר היה בקשר קרוב, מתמשך, אשר איפשר תהליך של למידה אישית והפנמה: התלמידים לא תמיד ידעו מראש על נטייתם המינית וזהותם המגדרית של המדריכים. התכנים שנלמדו והועברו בצורה חוייתית בכיתה, נחוו בתחילה כרחוקים מהחוויה האישית של התלמידים. אולם, ככל שהיכרות עם המדריכים גברה, ובסופו של דבר נחשפה עובדת היותם להט"ב בעצמם, איפשרה חוייה אישית משמעותית ועוצמתית עבור התלמידים; ההבנה שכל התכנים שנאמרו, הדוגמאות שניתנו בכיתה, ואפילו חלק מהאמירות השליליות של התלמידים – לא היו רק כלפי 'אחר' חיצוני, אלא הופנו והיוו חלק מהחוויה של המדריכים אותם למדו להכיר במהלך התכנית, היוותה נקודת ציון רגשי משמעותית עבורם, שתרמה להפנמת התכנים הקשורים לקושי, למצוקה, ולמידת ההשפעה שיש לאקלים החברתי והבית ספרי השלילי כלפי מיעוטים מיניים, ומיעוטים בכלל.

מרכיב נוסף בתכנית, אשר אותו ציינו הן המורים והן התלמידים כתומך בלמידה ובהגעה ליעדי התכנית, הוא העובדה שהשיח והדיונים הכיתתיים היו פתוחים, והאווירה הכיתתית (אותה יצרו המדריכים והתלמידים) איפשרה העלאת מגוון דעות ורגשות. אם בתחילה המורים חששו מהבעת דעות ועמדות שליליות של התלמידים כלפי להט"ב, וחשו שיש להגן על המדריכים מתכנים אלו שעלולים לעלות מחלק מהתלמידים, הרי שדווקא האווירה המאפשרת והמקבלת מגוון דעות, כולל אלו השליליות, העלאת הקושי שיש לחלק מהתלמידים כלפי להט"ב, הקושי בקבלת מיעוטים, ותכנים מורכבים הקשורים לדמוקרטיה, לאפשרות של כל אדם לחיות את חייו גם אם אלו אינם עולים בקנה אחד עם ערכי האחר, איפשרו למידה משמעותית, רגשית וחוייתית – שתרמה להצלחת התכנית להגיע ליעדיה.

מגבלות מחקר הערכה

למחקר זה מספר מגבלות. ראשית, נבדקו רק חלק מיעדי התכנית. הגברת האקטיביזם החברתי והעובדה שהתלמידים הופכים למחוללי שינוי חברתי בבית הספר לא נבדקה במחקר הנוכחי. חשוב לציין, כי חלק מהמורים העירו על כך שבית הספר (והם כמורים) לא מינפו את התכנית לעשייה חברתית או לימודית בדמות פרוייקט אישי או כיתתי הקשור לתכני התכנית. למרות שנושא זה לא נבדק בהערכה הנוכחית, ייתכן ויש מקום לבחון מחדש רכיב זה של התכנית (אחת מפעילויות התכנית אמורה להיות פרוייקט באזרחות הקשור לתכנים של התכנית), ולבדוק כיצד ניתן לעודד את בתי הספר להשתמש בתכנית למינוף עשייה חברתית בית-ספרית מעבר לתקופה בה התכנית פועלת.

שנית, בדיקת השינויים על ידי השאלון הכמותי נעשתה בטווח הקצר והמיידי (בסיום התכנית), ואילו הראיונות נערכו מספר חודשים לאחר סיום התכנית. לכן, השינויים שנמצאו משקפים שינויים בטווח קצר ובינוני, ולא ניתן לקבוע עד כמה שינויים אלו חלחלו והוטמעו כך שיהוו שיפור (בעמדות, באקלים הבית ספרי האלים) לטווח ארוך.

שלישית, הקושי הטכני בהעברת שאלונים במתכונת 'לפני' 'אחרי', כאשר היו תלמידים רבים שלהם לא היו שאלונים בשתי תקופות הזמן בהן נערך המחקר. קושי זה, לא איפשר ביצוע פרוצדורות סטטיסטיות בעלות חוזק ותוקף סטטיסטי אשר בוחנות את אותם התלמידים הן לפני התכנית והן

לאחריה. במקום, נערכו פרוצדורות סטטיסטיות של מדגם של תלמידים שמילאו את השאלונים לפני התכנית, בהשוואה למדגם של תלמידים שמילאו השאלונים לאחר התכנית, כאשר רק חלק מהתלמידים זהים. קושי טכני זה, ייתכן וקשור לעובדה שמדובר בתלמידי תיכון, אשר לא כולם מגיעים לשיעורים בתדירות קבועה, וייתכן וחלק מהתלמידים לא שהו בשיעור בו הועברו השאלונים בתחילת התכנית והצטרפו אליה לאחר מכן, או שלא היו בשיעור האחרון בו הועברו השאלונים 'אחרי' התכנית. במחקרי הערכה עתידיים יש לתת את הדעת למגבלה זו, ולנסות לשפר, עד כמה שאפשר, את דרכי איסוף הנתונים.

מקורות

- אשור עפרון, ח. (2005). מורים ואינם נראים: מורים הומוסקסואלים ומורות לסביות בבתי ספר ממלכתיים על יסודיים. עבודה שהוגשה לצורך השלמת לימודי מ.א. בחוג לחינוך, האוניברסיטה העברית.
- פזמוני לוי, א., קמה, ע., פנחסי, ב., לביא, ש., ושילה, ג. (2004). סקר אקלים בית ספרי. תל אביב: ארגון נוער גאה.
- שילה, ג. (2009). עמדותיהם של סטודנטים לעבודה סוציאלית כלפי הומוסקסואליות. *חברה ורווחה*, כ"ט, 481-455.
- שילה, ג., ופזמוני לוי, א. (2008). סקר אקלים בית ספרי – 2008. תל אביב: ארגון נוער גאה.
- שילה, ג., ופזמוני לוי, א. (2012). סקר אקלים בית ספרי – 2012. תל אביב: ארגון נוער גאה.
- Currie, S., Mayberry, M., & Chenneville, T. (2012). Destabilizing anti-gay environments through gay-straight alliances: Possibilities and limitations through shifting discourses. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 85(2), 56-60.
- Heck, N. C., Flentje, A., & Cochran, B. N. (2011). Offsetting risks: High school gay-straight alliances and lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) youth. *School Psychology Quarterly*, 26(2), 161-174.
- Hill, C.E., Thompson, B.J., Hess, S.A., Knox, S., Nutt Williamns, E., & Ladany, N. (2005). Consensual qualitative research: An update. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 196-205.
- Hill, C. E., Thompson, B. J., & Williams, E. N. (1997). A guide to conducting consensual qualitative research. *The Counseling Psychologist*, 25, 517-572.
- Jones, B. F., Rasmussen, C. M., & Moffitt, M. C. (1997). *Real-life problem solving: A collaborative approach to interdisciplinary learning*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Kite, M. E., & Deaux, K. (1986). Attitudes toward homosexuality: Assessment and behavioral consequences. *Basic and Applied Social Psychology*, 7(2), 137-162.
- Poirier, J. M. (2014). *A Comprehensive Case Study of a Gay-Straight Alliance: Fostering Safe, Supportive Schools for Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Students* (Doctoral dissertation, THE GEORGE WASHINGTON UNIVERSITY).

Thomas, J. W. (2000). A review of research on project based learning. Retrieved on 01.01.2016 from: http://www.bie.org/index.php/site/RE/pbl_research/29

Wholey, J. S. (1997). Trends in performance measurement: Challenges for evaluators. In: E. Chelimsky & W. Shadish (Eds.), *Evaluation for the 21st century: A handbook* (pp. 124-133). Thousand Oaks, CA: Sage.

נספח 1 – שאלון כמותי להעברה לתלמידים

שאלון לתלמידים

כחלק מתכנית ניר המתקיימת בבית הספר, אנו מבקשים ממך למלא שאלון, העוסק בידע ועמדות כלפי אוכלוסיות שונות, כמו גם שאלות בנוגע לאלימות בבית הספר כפי שאתה חווה אותה. בסיום התכנית, נבקש ממך למלא שאלון דומה, על מנת ללמוד יותר על שינויים אפשריים שחלו בעקבות התכנית.

השאלון הוא אנונימי לחלוטין; אינך מתבקש/ת למלא פרטים מזהים כלשהם. אתה יכול/ה להפסיק את מילוי השאלון בכל זמן שתבחר/י, אולם נודה מאד אם תמלא/י את השאלון במלואו.

קוד מזהה ייחודי

על מנת שנוכל ליצור לכל תלמיד/ה קוד ייחודי מזהה, אנו מבקשים ממך למלא את הפרטים הבאים, וזאת כדי לשמור על האנונימיות שלך. אנו מדגישים כי מדובר בקוד מזהה, וכי הפרטים הללו אינם יכולים לזהות אותך בצורה אישית.

האות הראשונה של שמך: _____

האות האחרונה של שם משפחתך: _____

ארבע הספרות האחרונות של תעודת הזהות שלך (לדוגמא: 3326): _____

פרטים אישיים:

1. מהו שם בית הספר בו אתה לומד? _____
2. מהו המגדר שלך? א. אישה ב. גבר ג. אחר _____ ד. מסרב/ת לענות
3. האם אתה: _____

1. יהודי/ה	2. מוסלמי/ת	3. נוצרי/ה	4. דרוזי/ת	5. אחר: _____
------------	-------------	------------	------------	---------------

4. איך אתה/ה מגדיר/ה את עצמך ואת הורייך?

האם אתה -	1. חרדי/ת	2. דתי/ת	3. מסורתי/ת	4. חילוני/ת
האם הוריך -	1. חרדים	2. דתיים	3. מסורתיים	4. חילוניים

5. מהי השכלתם של הוריך? סמן/י תשובה אחת לגבי כל אחד מההורים:

אבא	אמא	
1	1	השכלה יסודית (חלקית או מלאה)
2	2	השכלה תיכונית עם או בלי בגרות חלקית
3	3	השכלה תיכונית עם בגרות מלאה
4	4	השכלה על תיכונית מקצועית לא אקדמית (לדוגמא הנדסאי)

5	5	השכלה אקדמית (לדוגמא, תואר ראשון, תואר שני, תואר שלישי)
6	6	ישיבה
7	7	לא יודע/ת

6. מהו מקום הלידה שלך ושל הוריך?

אירופה / אמריקה	אסיה / אפריקה	ישראל	
3	2	1	שלך
3	2	1	של הורה 1
3	2	1	של הורה 2

אם לא נולדת בישראל, באיזו שנה עלית ארצה? (לדוגמא: 1992, 2002)

אם לא נולדת בישראל, באיזו ארץ נולדת?

7. האם את/ה מתכונן/ת לשרת בצבא לאחר סיום לימודי התיכון?

1. כן
2. לא
3. לא יודע/ת
4. יש לי פטור מסיבות בריאותיות / נפשיות / אמונה דתית

8. האם את/ה מתכונן/ת ללמוד באוניברסיטה או במכללה (לאחר סיום לימודי התיכון או לאחר השירות הצבאי)?

1. כן
2. לא
3. לא יודע/ת

האקלים החברתי בבית הספר בו את/ה לומד/ת

השאלות הבאות עוסקות בהערות שייתכן ששמעת בבית הספר. הערות אלו הן ביטויי גנאי מעליבים כנגד בני אדם בגלל דתם, מוצאם הלאומי, מוצאם העדתי או צבע עורם. אנא סמן/י בעיגול את התשובה המתארת באופן הטוב ביותר את חוויותיך בבית הספר.

1) באיזו תדירות את/ה שומע/ת את הביטויים הבאים מתלמידים אחרים בבית הספר (לאו דווקא כלפיך)?

הרבה מאד	לעיתים קרובות	מידי פעם	לעיתים נדירות	אף פעם	
5	4	3	2	1	"ערבי" כקללה
5	4	3	2	1	"כושי" או "שחור" כקללה
5	4	3	2	1	"הומו" כקללה
5	4	3	2	1	"רוסי" כקללה
5	4	3	2	1	ביטוי גנאי אחר: _____
5	4	3	2	1	ביטוי גנאי אחר: _____

(2) האם הערות גזעניות נאמרות על-ידי:

רוב התלמידים	חלק מהתלמידים	מעט מהתלמידים	אף אחד מהתלמידים
--------------	---------------	---------------	------------------

(אנא ענו לגבי כל אחת מהשאלות הבאות את התשובה המתאימה עבורכם.)

תמיד	ברוב הפעמים	לפעמים	אף פעם	
4	3	2	1	1) באיזו תדירות אתה שומע הערות גזעניות (כמו אלה בשאלה 1) מהמורים או מצוות בית הספר?
4	3	2	1	2) כאשר אתה/שומעת/ה הערות גזעניות, באיזו תדירות מורה או איש מצוות בית הספר נוכח?
4	3	2	1	3) כאשר נאמרות הערות גזעניות ומורה או איש מצוות בית הספר נוכח, באיזו תדירות המורה או הצוות מתערבים?
4	3	2	1	4) כאשר אתה/שומעת/ה הערות גזעניות, באיזו תדירות תלמיד אחר מתערב?

בחודש האחרון, באיזו תדירות היית קורבן להטרדה או הצקה מתלמיד אחר בשטח בית הספר?

9. אף פעם
10. פעם אחת
11. פעמיים
12. שלוש פעמים או יותר

בחודש האחרון, באיזו תדירות הטרדת או השתתפת בהצקה לתלמיד אחר בשטח בית הספר?

13. אף פעם
14. פעם אחת
15. פעמיים
16. שלוש פעמים או יותר

לדעתך, בבית הספר שלך בעיית האלימות (הכללית, לאו דווקא על רקע נטייה מינית) היא:

בעיה גדולה מאוד או בכלל לא בעיה	בעיה קטנה	בעיה בינונית	בעיה גדולה	בעיה גדולה מאד
------------------------------------	-----------	--------------	------------	----------------

ידע ועמדות:

עבור כל אחד מהמשפטים הבאים, אנא סמן/י עד כמה לדעתך הם נכונים או לא נכונים.

	לא נכון	כנראה לא נכון	לא יודע/ת	כנראה נכון	נכון
1					סביר שגבר יהיה הומו אם יש לו הרבה אחיות
2					אי אפשר לשנות נטייה מינית
3					אנשים צעירים לרוב הופכים הומואים, לסביות או ביסקסואלים כי עברו התעללות מינית
4					רוב ההומואים לא רוצים להיות נשים
5					יודעים אם אדם הוא גבר או אישה לפי האיברים הפיזיולוגיים
6					רוב הביסקסואלים והביסקסואליות הם בעצם הומואים או לסביות
7					כדי להיות טרנסג'נדר, צריך לעבור ניתוח לשינוי מין
8					ביסקסואלים הם אנשים שמרגישים גם גברים וגם נשים
9					לסביות בדרך כלל מתלבשות ומתנהגות כמו גברים

עבור כל אחד מההיגדים הבאים, אנא סמן/י את מידת ההסכמה שלך

מאד לא מסכים	לא מסכים	נייטרלי	מסכים	מסכים מאד	
					1 ארגיש נוח ללמוד עם בחור הומו
					2 אני ארגיש לא בנוח לגלות שהשכן שלי הומו
					3 אני אהנה להגיע לאירוע חברתי בו נמצאים אנשים מהקהילה הגאה
					4 אם מישהו בן/בת מיני יציע לי הצעה מינית אני אכעס
					5 אני ארגיש נוח לדעת שמישהו בן המגדר שלי נמשך/ת אלי
					6 אני ארגיש לא בנוח להיראות במועדון של הומואים
					7 אני ארגיש לא בנוח אם מישהו/י בן/ת המין שלי "יתחיל" איתי
					8 אני ארגיש בנוח אם אמצא את עצמי נמשך לבן/ת מיני
					9 אני ארגיש אכזבה אם אגלה שבני/בתי הומו/לסבית
					10 אני ארגיש מתוח בחברת קבוצה של הומואים ולסביות
					11 אני אהיה מוטרד אם יודע לי שאחד מאחי או אחיותיי הם הומואים/לסביות
					12 ארגיש שנכשלתי כהורה אם יודע לי שאחד מהילדים שלי הומו/לסביות
					13 אם אראה שני גברים מחזיקים ידיים בצ'יבור אחוש גועל
					14 אני אפגע אם מישהו בן/בת המין שלי "יתחיל" איתי
					15 אני ארגיש בנוח לגלות שהמורה שלי היא לסבית
					16 אני ארגיש לא בנוח לגלות שבן/בת זוגי נמשכו בעברם לבן/בת אותו המין
					17 אני ארגיש בנוח לדבר עם הומו במסיבה
					18 ארגיש לא בנוח שהמנהל שלי הומו
					19 לא יפריע לי להסתובב באזור שמזוהה עם הקהילה הגאה
					20 אני אהיה מוטרד אם יודע לי שהרופא שלי הומו
					21 אני ארגיש בנוח לגלות שחבר טוב שלי הוא הומו
					22 אם בן/בת המין שלי "יתחיל" איתי, זה יחמיא לי
					23 אני ארגיש לא בנוח לגלות שהמורה של הבן שלי הומו
					24 אני ארגיש בנוח לעבוד עם בחורה לסבית

נספח 2: מדריכי ראיון לתלמידים ולמורים

מדריך ראיון – תלמידים

<p>מה לדעתך הייתה המטרה של התוכנית? מה היו הציפיות שלך מהתוכנית האם היו לך חששות לפני ההצטרפות לתוכנית?</p>	<p>אשמח שתספרי לי על תכנית ניר במילים שלך</p>
<p>תוכלי/י לתאר לי נושא או פעילות שהשפיעו עליך במיוחד? האם היה תוכן/נושא שהיה מסקרן במיוחד? חדש לך? האם היו עוד? (במידה ועונה שכן) היה נושא שלדעתך לא היה צריך להתייחס אליו במסגרת המפגשים? תוכלי/י לתאר לי פעילות או תוכן שגרמו לך מבוכה? היו נושאים שקיבלו הבלטה בתוכנית? נושאים אחרים שאולי היה כדאי להבליט?</p>	<p>תוכלי/י לספר לי קצת על הפעילויות והתכנים שעברתם בתוכנית ניר? (אפשר במידת הצורך להזכיר להם ולהשתמש בתכנים של התוכנית)</p>
<p>מה לדעתך הייתה האווירה הכללית בכיתה במרבית המפגשים? יש לך דוגמה לתגובה שעלתה בכיתה ועוררה ויכוח או שעוררה תגובה כלשהי ייחודית? איך היו היחסים בין התלמידים במהלך הפעילויות והשיעורים? האם הרגשת לחץ חברתי מצד החברים בכיתה להגיד דברים מסוימים, או להביע עמדות מסוימות? היו תגובות של תלמידים אחרים שגרמו לך להרגיש הזדהות? (אם כן – מה?) האם נשאר משהו מהתוכנית היום בכיתה?</p>	<p>עכשיו נתמקד קצת בכיתה, בחברים האחרים שלך שהיו בתוכנית. איך הייתה החוויה של התוכנית בכיתה? איך החברים בכיתה התייחסו לפעילויות השונות?</p>
<p>האם בעקבות התוכנית יהיו דברים שתעשה/י אחרת? איך לדעתך ההשתתפות בתוכנית יכולה להשפיע על התלמידים? איך לדעתך התוכנית יכולה לסייע לתלמידים ליישב סכסוכים וקונפליקטים בינם לבין עצמם? כיצד יכולה התוכנית לעודד את התלמידים להיות מודעים לצרכים ולמאפיינים הייחודיים של כל אחד ואחת מהם?</p>	<p>אני אשמח לשמוע ממך מה נראה לך שלמדת מהתוכנית. מה יצא לך ממנה?</p>
<p>האם היה מורה שליווה אתכם בשיעורים? מה לדעתך היה התפקיד שלו? איך בית הספר התייחס לתוכנית? (האם נתנו לה מקום, הערימו קשיים?) האם הייתה התייחסות לתכנים בבית הספר גם מעבר לתוכנית? או שהנושאים של התוכנית נשארו מצומצמים רק לשיעורים? הייתה תהודה בית ספרית לתוכנית? אם כן – באיזה אופן? האם יצא לך לדבר עם תלמידים או חברים על התכנית והדברים שלמדתם/פעילויות גם מעבר לשעות של התוכנית? מה ייחודי בתוכנית ביחס לפעילויות אחרות בבית</p>	<p>אשמח לשמוע קצת על התוכנית בתוך מסגרת בית הספר. איך קיבלו את התוכנית בבית הספר?</p>

<p>הספר? עד כמה התכנים של התוכנית תאמו את הנורמות של בית הספר, או עד כמה היו שונות מהנורמות?</p>	
<p>מה לדעתך היתרונות של התוכנית? מה החסרונות של התוכנית? איזו עצה היית נותן לחבר/ה שמתחילים את התוכנית? נניח שאני נכנס לאחד ממפגשי התוכנית ושואל אותך, מה כדאי לי לעשות כדי להפיק תועלת מהתוכנית וליהנות ממנה. מה תציע/י לי לעשות? האם החומר היה מספיק מובן לדעתך? האם יצא לך לדבר על התוכנית עם ההורים שלך? מה סיפרת להם? איך הם הגיבו? איך לדעתך היו המנחים של התוכנית (מי שהפעיל את התוכנית)?</p>	<p>האם היה משהו שהיית משנה בתוכנית?</p>
	<p>האם יש משהו נוסף שתרצה/תרצי להגיד?</p>

מדריך ראיון – מורים

<p>מה לדעתך הייתה המטרה של התוכנית? מה היו הציפיות שלך מהתוכנית האם היו לך חששות לפני שהכיתה של הצטרפה לתכנית?</p>	<p>אשמח שתספרי לי על תכנית ניר במילים שלך</p>
<p>תוכלי/ לתאר לי נושא או פעילות שהשפיעו עליך במיוחד?/פעילויות שהשפיעו לדעתך על התלמידים במיוחד? האם היה תוכן/נושא שהיה מסקרן במיוחד? חדש לך או לתלמידים? האם היו עוד? (במידה ועונה שכן) היה נושא שלדעתך לא היה צריך להתייחס אליו במסגרת המפגשים? תוכלי/ לתאר לי פעילות או תוכן שגרמו לך מבוכה כמורה? היו כאלו שגרמו למבוכה לתלמידים? היו נושאים שקיבלו הבלטה בתוכנית? נושאים אחרים שאולי היה כדאי להבליט?</p>	<p>תוכלי/ לספר לי קצת על הפעילויות והתכנים שעברו התלמידים בתוכנית ניר? (אפשר במידת הצורך להזכיר להם ולהשתמש בתכנים של התוכנית)</p>
<p>מה לדעתך הייתה האווירה הכללית בכיתה במרבית המפגשים? יש לך דוגמא לתגובה שעלתה בכיתה ועוררה ויכוח או שעוררה תגובה כלשהי ייחודית? איך היו היחסים בין התלמידים במהלך הפעילויות והשיעורים? האם הרגשת לחץ חברתי מצד החברים בכיתה להגיד דברים מסוימים, או להביע עמדות מסוימות? היו תגובות של תלמידים שגרמו לך להרגיש הזדהות? (אם כן – מה?) האם נשאר משהו מהתוכנית היום בכיתה?</p>	<p>עכשיו נתמקד קצת בכיתה, בתלמידים. איך הייתה החוויה של התוכנית בכיתה? איך התלמידים בכיתה התייחסו לפעילויות השונות?</p>
<p>האם בעקבות התוכנית יהיו דברים שתעשה/י אחרת? איך לדעתך ההשתתפות בתוכנית יכולה להשפיע על התלמידים? איך לדעתך התוכנית יכולה לסייע לתלמידים ליישב סכסוכים וקונפליקטים בינם לבין עצמם? כיצד יכולה התוכנית לעודד את התלמידים להיות מודעים לצרכים ולמאפיינים הייחודיים של כל אחד ואחת מהם?</p>	<p>אני אשמח לשמוע ממך מה נראה לך, כמורה, שלמדת מהתוכנית. מה יצא לך ממנה? ומה לדעתך למדו התלמידים מהתוכנית? מה יצא להם ממנה?</p>
<p>מה לדעתך היה התפקיד שלך כמורה, בתוכנית? איך בית הספר התייחס לתוכנית? (האם נתנו לה מקום, הערימו קשיים?) האם הייתה התייחסות לתכנים בבית הספר גם מעבר לתוכנית? או שהנושאים של התוכנית נשארו מצומצמים רק לשיעורים? הייתה תהודה בית ספרית לתוכנית? אם כן – באיזה אופן? האם יצא לך לדבר עם תלמידים על התכנית והדברים שלמדתם/פעילויות גם מעבר לשעות של התוכנית? מה ייחודי בתוכנית ביחס לפעילויות אחרות בבית הספר?</p>	<p>אשמח לשמוע קצת על התוכנית בתוך מסגרת בית הספר. איך קיבלו את התוכנית בבית הספר?</p>

<p>עד כמה התכנים של התוכנית תאמו את הנורמות של בית הספר, או עד כמה היו שונות מהנורמות? האם יצא לך לדבר עם אנשים שאתה מכיר, שלא מבית הספר, על התוכנית? (חברים, בני/ות זוג)</p>	
<p>מה לדעתך היתרונות של התוכנית? מה החסרונות של התוכנית? איזו עצה היית נותן לתלמיד/ה שמתחילים את התוכנית? נניח שאני נכנס לאחד ממפגשי התוכנית ושואל אותך, מה כדאי לי לעשות כדי להפיק תועלת מהתוכנית וליהנות ממנה. מה תציע/י לי לעשות? האם החומר היה מספיק מובן לדעתך? האם יצא לך לדבר על התוכנית עם הורים של תלמידים? מה סיפרת להם? איך הם הגיבו? איך לדעתך היו המנחים של התוכנית (מי שהפעיל את התוכנית)?</p>	<p>האם היה משהו שהיית משנה בתוכנית?</p>
	<p>האם יש משהו נוסף שתרצה/תרצי להגיד?</p>